

PARIISIN NOTRE-DAME 1482

Kirj.

VICTOR HUGO

Suom. Huugo Jalkanen

WSOY, Porvoo, 1915.

SISÄLLYS:

ESIPUHE

ENSIMMÄINEN KIRJA

- I. Suursali.
- II. Pierre Gringoire.
- III. Herra kardinaali.
- IV. Mestari Jaques Coppenole.
- V. Quasimodo.
- VI. Esmeralda.

TOINEN KIRJA

- I. Kharybdiista Skyllaan.
- II. Grève-tori.
- III. "Besos para golpes".
- IV. Mitä vastuksia kauniin naisen seuraaminen kadulla myöhään illalla tuottaa.
- V. Jatkoa vastuksiin.
- VI. Rikottu ruukku.
- VII. Häyö.

KOLMAS KIRJA

- I. Notre-Dame.
- II. Pariisi linnun silmillä nähtynä.

NELJÄS KIRJA

- I. Jumaliset sielut.
- II. Claude Frolo.
- III. "Immanis pecoris custos, immanior ipse".
- IV. Koira ja hänen isäntänsä.

V. Jatkoa Claude Frolloon.

VI. Epäsuosio.

VIIDES KIRJA

I. "Abbas beati Martini".

II. Tämä surmaa tuon.

KUUDES KIRJA

I. Puolueeton silmäys entisajan tuomarikuntaan.

II. Rotankolo.

III. Kertomus maissileivästä.

IV. Kyynel vesipisarasta.

V. Loppu tarinaan maissileivästä.

SEITSEMÄS KIRJA

I. Mitä vaaroja on salaisuuden uskomisesta vuohelle.

II. Pappi ja filosofi — kaksi eri miestä.

III. Kellot.

IV. 'AN'AGKH.

V. Kaksi mustakaapua.

VI. Ulkosalla kuultujen kirousten vaikutus.

VII. Kummitus.

VIII. Etu virralle päin olevista ikkunoista.

KAHDEKSAS KIRJA

I. Kuihtuneeksi lehdeksi muuttunut kultaraha.

II. Jatkoa kuihtuneeksi lehdeksi muuttuneeseen kultarahaan

III. Loppu kuihtuneeksi lehdeksi muuttuneeseen kultarahaan

IV. "Lasciate ogni speranza".

V. Äiti.

VI. Kolme erilaista miessydäntä.

YHDEKSÄS KIRJA

I. Kuumeessa.

II. Kyttyräselkä, silmäpuoli, nilkku.

III. Kuuro.

IV. Hietakiveä ja kristallia.

- V. Punaisen oven avain.
- VI. Jatkoa Punaisen oven avaimeen.

KYMMENES KIRJA

- I. Gringoire keksii hyviä keinoja Bernhardiinilaiskadulla.
- II. Rupea kulkuriksi.
- III. Eläköön ilo!
- IV. Tyhmä ystävä.
- V. Kammio, jossa Ranskan Ludvig herra lukee rukouksiaan.
- VI. Puukko tupessa.
- VII. Châteaupers apuun!

YHDESTOISTA KIRJA

- I. Pieni kenkä.
- II. "La creatura bella bianco vestita"
- III. Febuksen avioliitto.
- IV. Quasimodon avioliitto.

VICTOR HUGO.

ESIPUHE

On jo muutamia vuosia siitä, kun tämän kirjan tekijä käydessään Notre-Damessa tai oikeastaan tutkiessaan sitä löysi erään hämärän komeron seinään piirrettynä sanan:

'AN'AGKH [Kohtalo].

Nämä vanhuuttaan mustuneet, näkyvästi kiviseinään kaiverretut kreikkalaiset kirjaimet ja ties mikä niiden muodoissa ja piirteissä ilmenevä goottilaisen kaunokirjoituksen erikoisuus, loka ilmaisi, että ne oli siihen kirjoittanut joku keskiaikainen käsi, sekä varsinkin niiden uhkaava ja kohtalokas merkitys tekivät voimakkaan vaikutuksen kirjoittajaan.

Hän mietti ja koetti arvailla, kuka mahtoi olla tuo tuskainen henki, joka ei ollut tahtonut lähteä tästä maailmasta jättämättä tätä rikoksen tai onnettomuuden polttomerkkiä vanhan kirkon otsaan.

Myöhemmin on seinää maalattu tai tasoitettu, ja kirjoitus on hävinnyt. Niinhän on jo pari sataa vuotta käsitelty keskiajan ihmeellisiä kirkkoja. Joka puolelta ne muuttuvat, niin sisältä kuin ulkoa. Papit niitä maalauttavaa, arkkitehdit tasoittavat, ja kerran kansa hajoittaa ne maan tasalle.

Niinpä ei ole enää nykyään jäljellä mitään muuta tuosta salaperäisestä sanasta Notre-Damen synkän tornin komerossa ja siitä tuntemattomasta kohtalosta, jonka se niin surullisesti koukeroihinsa kätki, kuin se heikko muisto, jonka niille tässä pyhittää tämän kirjan tekijä. Mies, joka kirjoitti tuon sanan seinään, on jo vuosisatoja sitten hävinnyt jäljettömiin ihmissuvun keskeltä, sana on vuorostaan hävinnyt kirkon seinältä, kirkko itsekin häviää kerran maan päältä.

Tuolle sanalle rakentuu tämä kirja.

Helmikuussa v. 1831.

ENSIMMÄINEN KIRJA

I. Suursali

Tänään [Tarkoittaa päivää, jona Hugo aloitti teoksensa kirjoittamisen v. 1830. — Suomentajan huomautus.] on kolmesataa neljäkymmentäkahdeksan vuotta, kuusi kuukautta ja yhdeksäntoista päivää siitä, kun pariisilaiset heräsivät kaikista Citén, Yliopiston ja Kaupungin [Pariisin kaupunginosien vanhat nimet. — Suomentajan huomautus] kirkontorneista kaikuvaan kellojen soittoon.

Tammikuun 6. päivä v. 1482 ei suinkaan ollut sellainen päivä, joka mainittaisiin historiassa. Mikään merkittävä tapaus ei tuona varhaisena aamuhetkenä saanut Pariisin kirkonkelloja ja asukkaita liikkeelle. Siihen ei antanut aihetta pikardilaisten tai burgundilaisten hyökkäys, ei juhlakulkueessa kannettu pyhäinjäännöslipas, ei ylioppilaiden meteli Laasin viinitarhoissa, ei "meidän ankaran herramme ja kuninkaamme" saapuminen Pariisiin, eikä edes varaskoplan, miesten ja naisten kiinnostava hirttäminen teloituspaikalla. Syynä ei liioin ollut nauhuksin ja sulkatöyhdöin koristautuneiden lähettiläiden saapuminen, mikä ei suinkaan ollut harvinaista viidennellätoista vuosisadalla. Olihan kulunut vasta pari päivää tuollaisen seurueen tulosta kaupunkiin. Se oli flaamilaisten lähetystö, joka oli tulollaan tuottanut aika lailla harmia Bourbonin kardinaalille, jonka oli kuninkaan mieliksi otettava ystävällisesti vastaan noiden flaamilaisten pormestarien remakka joukko ja huvitettava heitä palatsissaan "hyvin kauniilla moraliteetilla, pilalla ja ilveilyllä" rankkasateen kastellessa hänen portaikolleen ripustetut kallisarvoiset seinäverhot.

Tammikuun 6:ntena päivänä "sai koko Pariisin väestön liikkeelle", kuten Jean de Troyes sanoo, kaksoisjuhla, loppiainen ja narrinjuhla [narrinjuhla oli roomalaisten saturnalia juhlien perintöä. — Suomentajan huomautus], joita ikimuistoisista ajoista alkaen oli vietetty yhteisesti.

Tänä päivänä poltettaisiin ilonuotiota Grève-aukiolla, pystytettäisiin kukkassalko Braque-kappelin viereen ja esitettäisiin mysteeri Oikeuspalatsissa. Jo edellisenä päivänä kaupunginvoudin palvelijat olivat komeissa sinipunaisissa, kamlottikankaisissa asetakeissaan, suuri valkoinen risti rinnassa, kuuluttaneet sen yleisölle kadunkulmissa torventoitotusten säestyksellä.

Aamuvarhaisesta alkaen vaelsikin kaikkialta väkijoukkoja, miehiä ja naisia lukittujen talojen ja kauppojen vieriä mainittuja kolmea paikkaa kohden. Kukin oli valinnut oman päämaalinsa, kuka ilonuotion, kuka kukkassalon, kuka mysteerin. Utelioiden pariisilaisten vanhastaan tunnetun hyvän arvostelukyvyn kunniaksi on mainittava, että taajimmat väkijoukot suuntasivat kulkunsa ilonuotiota kohden, joka olikin täysin vuodenajan mukainen, tai katsomaan mysteeriä, joka esitettäisiin Oikeuspalatsin hyvin katetussa ja suojaisessa suursalissa, kun taas kehnosti koristettu kukkassalko jätettiin kuin yhteisestä sopimuksesta seistä värjöttämään yksinään tammikuun koleaan säähän Braque-kappelin hautausmaalle.

Suurin oli tungos Oikeuspalatsiin johtavilla kaduilla, sillä tiedettiin toissapäivänä saapuneiden alankomaisten lähettiläiden aikovan olla läsnä mysteerin esityksessä ja narripaavin vaalissa, mikä myös toimitettaisiin suursalissa.

Tuona päivänä ei suinkaan helposti päässyt tunkeutumaan tuohon saliin, jota siihen aikaan pidettiin maailman suurimpana katettuna huoneena. (Sauval ei ollut vielä silloin mitannut Montargis'n linnan juhlasalia.) Väkeä tulvillaan oleva Oikeustori näytti ikkunoista kurkistelevista mereltä, johon viisi, kuusi katua yhtä monen virransuun tavoin vuodatti joka hetki yhä uusia päälaineita. Ihmisjoukkojen yhä kasvavat aallot törmäsivät toisiaan vastaan talojen nurkkauksissa, jotka niemekkeiden lailla ulkonivat siellä täällä torialtaan epätasaisista laidoista. Suuret portaat palatsin korkean goottilaisen [Sana goottilainen on siinä merkityksessä, missä sitä yleensä käytetään, aivan sopimaton, mutta silti yleinen. Mekin annamme siis sen yleisen käytön mukaan merkitä keskiajan jälkipuoliskon rakennustaidetta, jonka tunnusomaisena piirteenä on suippokaari, kun taas ensimmäisen ajanjakson tyyllissä esiintyi pyörökaari.] julkisivun keskustassa muistuttivat alati kuohuvaa kaksoisvirtaa, joka nousten ylös keskiaskelmia jakaantui portaiden pengermällä kahteen suuntaan ja tulvi alas suurina hyökyinä molempia sivurinteitä: suuret portaat vuodattivat alituisesti väkeä torille aivan kuin koskenputous kuohujaan järveen. Huudot, nauru ja tuhansien jalkojen töminä aiheuttivat huumaavan melun ja pauhinan. Silloin tällöin tuo pauhina ja melu kasvoi kaksinkertaiseksi: virrassa, joka kuljetti ihmisjoukkoja portaita ylös ja sivuja alas, syntyi akanvirtoja, tunkeilua ja pyörteitä. Niitä aiheutti jonkun jousimiehen sivaltama isku tai jonkun santarmin hevosensa takajaloilleen hypähdyttäminen järjestyksen kohentamiseksi, — omituinen tapa, joka monennimisten järjestyksen

valvojakuntien käyttämänä on kulkeutunut perinnöksi Pariisin nykyisillekin santarmeille.

Talojen porteilla, ikkunoissa, ullakkojen luukuissa, jopa katoillakin näkyi tuhansittain kunnan porvarien rauhallisia kasvoja. He katselivat palatsia ja kansanjoukkoa, eivätkä muuta toivoneetkaan, sillä Pariisin väestöstä monet tyytyvät katselemaan katsojia, ja seinä, jonka takana jotakin tapahtuu, on heistä jo sangen merkillinen.

Jos me, vuoden 1830 pariisilaiset, voisimme ajatuksissamme liittyä noiden viidennentoista vuosisadan pariisilaisten joukkoon ja tunkeutua tyrkkien, kyynärpäillä iskien ja nurin niskoin toisiamme tölväisten heidän kerallaan tuohon valtavaan saliin, joka tammikuun 6:ntena päivänä v. 1482 tuntui niin ahtaalta, olisi meille siellä avautunut varsin mielenkiintoinen ja huvittava näky, ja me havaitsisimme ympärillämme vain sen ikäisiä esineitä, että ne meistä näyttäisivät vielä aivan uusilta.

Jos lukija suvaitsee, koetamme mielikuvituksen avulla tavoittaa vaikutelmaa, minkä hän olisi saanut, jos hän tämän mekkoihin, kaapuihin ja hameisiin pukeutuneen joukon mukana olisi astunut suursalin kynnyksen yli.

Ensin korvia huumaava humu ja silmien häikäisy. Päittemme yllä kaksinkertainen, runsain puuleikkauksin ja kultaliljoin koristettu, taivaansiniseksi maalattu, suippokaariholvi; jalkojemme alla musta- ja valkoruutuinen marmorinen kiveys. Jonkin askeleen päässä meistä mahtava pylväs, sen takana toinen, kolmas — kaikkiaan seitsemän pylvästä keskellä salia pituussuunnassa kannattamassa holvikattoa. Neljän ensimmäisen pylvään ympärillä lasi- ja korutavaroita kiilteleviä kauppakojuja; kolmen viimeisen ympärillä tammipenkkejä, joita asianajajain polvihousut ja syyttäjien kaavut ovat siloittaneet. Pitkin salin korkeita seiniä ovien, ikkunain ja pylväiden välissä loppumaton rivi Ranskan kuninkaiden kuvapatsaita Pharamondista alkaen, mitättömiä riippuvien käsivarsin ja silmät alas luotuina, urhoollisia ja sotaisia pää ja käsivarret rohkeassa kohoasennossa. Korkeissa suippokaari-ikkunoissa tuhatväristen lasimaalausten hohde, runsain puuveistoksien koristettuja pääovia, ja kaikki, holvit, pylväät, seinät, ikkunan- ja ovenpielet, seinälaudoitus, ovet ja kuvapatsaat loistaen sinen ja kullan väreissä, tosin hiukan himmentyneinä jo siihen aikaan, jolloin me salia tarkastelemme, ja v. 1549, jolloin du Breul sitä vielä muistitiedon mukaan ihaili, miltei kokonaan pölyn ja hämähäkinseittien peitossa.

Jos lisäksi kuvittelemme tämän suuren, suunnikkaan muotoisen salin tammikuun päivän himmeässä valaistuksessa ääriään myöten täynnä kirjavapukuisia, meluvia ihmisiä, jotka liikehtivät seinustoja pitkin ja pylväiden ympärillä, voimme saada

jonkinlaisen käsityksen kuvasta, jonka yksityispiirteitä aiomme nyt tarkemmin kuvailla.

Selvää on, että ellei Ravailac olisi murhannut Henrik IV:tä, Oikeuspalatsin arkisto ei olisi sisältänyt Ravailac-jutun asiakirjoja, eivätkä siis rikoskumppanit olisi voineet toivoa niiden hävittämistä, eikä näin ollen olisi ilmaantunut tuhopolttajia, joiden pätevämmän keinon puutteessa oli pakko polttaa arkisto polttaakseen asiakirjat ja polttaa palatsi polttaakseen arkiston, toisin sanoen, ei vuoden 1618 tulipaloo olisi syttynyt. Tuo vanha palatsi suursaleineen olisi yhä olemassa, ja minä voisin sanoa lukijalle: "Käykää katsomaan sitä", jolloin minä vapautuisin kirjoittamasta ja hän lukemasta kuvausta siitä, — mikä vahvistaa uskoa siihen uuteen totuuteen, että suurilla tapahtumilla on arvaamattomat seuraukset.

Muuten on mahdollista sekin, ettei Ravailacilla ollut lainkaan rikostovereita, tai jos olikin, he eivät syyllistyneetkään vuoden 1618 tulipaloon. On pari muutakin yhtä todennäköistä selitystä. Ensinnäkin saattoi syynä paloon olla tuo suuri, tulenpalava, jalan levyinen ja kyynärän pituinen tähti, jonka kaikki tietävät pudonneen taivaalta palatsiin keskiyön jälkeen maaliskuun 7:ntenä päivänä, ja toiseksi voi Théophilen seuraavissa säkeissäkin olla perää:

Rouva Oikeus lahjuksista niin oli paisunut vatsanvaivaan, että tuikkasi tulen palatsiin ihan rangaistuksena taivaan.

Ajatelkoon kukin mitä haluaa tästä kolminkertaisesta, poliittisesta, fysikaalisesta ja runollisesta selityksestä Oikeuspalatsin palon syyksi, eräs seikka on kuitenkin, ikävä kyllä, liiankin totta: itse palo. Tämän tuhon ja varsinkin niiden entisöintien jäljiltä, joilla hävitettiin sekin, mikä oli tulentuholta säästynyt, on nykyään perin vähän jäljellä tästä Ranskan kuninkaiden ensimmäisestä asunnosta, tästä Louvrea vanhemmasta palatsista, joka jo Filip Kauniin aikana oli niin vanha, että siinä saatettiin huomata jälkiä niistä komeista rakennuksista, joita kuningas Robert rakennutti ja Helgaldus kuvaili. Miltei kaikki on joutunut häviön omaksi. Missä on nyt kansliahuone, jossa Ludvig Pyhä vietti häitään, puutarha, jossa hän jakoi oikeutta "pukeutuneena kamlottimekkoon, hihattomaan puolivillaiseen takkiin ja mustaan sandeliviittaan leväten matolla Joinville vierellään"? Missä on keisari Sigismundin kamari, missä Kaarle IV:n, missä Juhana Maattoman? Missä ovat portaat, joilta Kaarle VI luki armahdusjulistuksensa; missä kivipaasi, jolla Marcel dauphinin läsnäollessa katkaisi kaulan Clermont'in Robertilta ja Champagnen marsalkalta? Missä pieni sivuovi, jonka edustalla vastapaavi Benediktuksen bullat revittiin rikki ja jonka kautta lähettiläät, jotka olivat tuoneet ne, laskettiin ulos, pilan vuoksi piispan kaapuihin ja hiippoihin puettuina, missä asussa he saivat tehdä toivoretken kautta koko Pariisin? Missä

suursali kultauksineen, siniväreineen, suippokaarineen, kuvapatsaineen, pylväineen ja veistoksin koristettuine kattoholveineen? Missä kultainen huone ja kivileijona, joka seisoi ovella pää painuksissa ja häntä koipien välissä, kuten Salomonin valtaistuimen leijonat, tuossa nöyrässä asennossa, jossa voiman on esiinnyttävä oikeuden edessä? Missä kauniit ovet ja ihanat ikkunat; missä kaiverretut raudoitukset, jotka lannistivat Biscornetten rohkeuden? Missä du Hancyn hienot puutyöt?... Mitä on aika, mitä ihmiset tehneet näille ihmeellisille teoksille? Mitä meille on annettu kaiken tämän sijaan, koko tämän gallialaisen historian, kaiken tämän goottilaisen taiteen sijaan? Hra de Brossen, Saint-Gervais-portaalin kehnon arkkitehdin raskaat, painostavat pyörökaaret: siinä taide, jonka olemme saaneet. Ja mitä muistoihin tulee, niin meidän on tyydyttävä niihin Patrus-juoruihin, joita suuri pylväs yhä näyttää kielivän.

Se on vähäpätöistä. — Palatkaamme todellisen vanhan palatsin todelliseen suursaliin.

Tämän suunnattoman suuren suunnikkaan toisen pään täytti kuuluisa marmoripöytä, jonka levy oli yhtä kiveä ja joka oli niin pitkä, leveä ja paksu, ettei sellaista marmoripaatta ollut toista maailmassa, kuten vanhoissa verokirjoissa mainitaan tyylillä, joka olisi saanut veden herahtamaan Gargantuankin kielelle. Toisessa päässä oli kappeli, johon Ludvig XI oli pystyttänyt kuvapatsaan Pyhästä Neitsyestä, jonka eteen polvistuneena hän oli antanut kuvata itsensä, ja jonne hän oli siirräntänyt Kaarle Suuren ja Ludvig Pyhän kuvapatsaat, kahden pyhimyksen, joiden hän arveli Ranskan kuninkaista päässeen erityisen hyviin kirjoihin taivaassa, — välittämättä siitä, että kuninkaiden kuvapatsaiden sarjassa siten jäi kaksi komeroa tyhjäksi. Tämä vielä aivan uusi kappeli — se oli valmistunut tuskin kuusi vuotta varhemmin — edusti herkullisine arkkitehtuureineen, ihmeellisine veistoksineen ja hienoine ja syvine kaiverrustoineen kauttaaltaan tuota kaunista, ihastuttavaa makusuuntaa, joka oli meillä vallalla goottilaisen kauden lopulla ja joka renessanssin tarumaisissa mielijohteissa eli aina kuudennentoista vuosisadan keskivaiheille saakka. Varsinkin portaalin yläpuolella oleva pieni ruusustoikkuna oli todellinen hienouden ja sulouden mestariluomus; sitä olisi voinut sanoa pitsitähdeksi.

Keskelle salin toista sivuseinää, vastapäätä pääovea oli alankomaalaisia lähettiläitä ja muita suuruuksia varten, joita oli kutsuttu katsomaan mysteerin esitystä, rakennettu kultakankaalla päällystetty parveke, johon oli tehty ovi eräästä kultaiseen huoneeseen johtavan käytävän ikkunasta.

Yllä mainitulla marmoripöydällä esitettäisiin mysteeri vanhan tavan mukaan. Se oli jo aikaisin aamulla pantu tätä tarkoitusta varten asianmukaiseen kuntoon. Sen mahtavalla marmorilevyllä, joka oli täynnä kirjurien kantojen piirtämiä viiruja, oli

korkeahko lautateline, jonka lattiaksi laitettu, joka taholle näkyvä päällystä oli tarkoitettu näyttämölavaksi, samalla kun sen verhoilla peitetty sisusta oli aiottu näyttelijäin pukuhuoneeksi. Lavalle päästiin yksinkertaisesti näyttämön eteen asetettuja portaita myöten, joiden jyrkät astuimet olivat ainoana yhdyssiteenä näyttämön ja pukuhuoneen välillä. Ei mikään esiintyminen ollut niin odottamaton, ei mikään tapahtuma tai teatteritemppu niin äkillinen, etteivät näyttelijät olisi ehtineet kiivetä näitä portaita myöten lavalle. Sinä taiteen ja teatterikoneiston viaton ja kunnianarvoinen lapsuusaika!

Neljä palatsivoudin nihtiä, joiden tehtäviin kuului vartioiminen kaikissa kansanhuveissa niin juhla- kuin mestauspäivinäkin, oli asettunut marmoripöydän neljään kulmaan.

Näytännön ei pitänyt alkaa ennen, kuin palatsin suuri kello löisi kaksitoista. Se oli kylläkin tavallista myöhäisempi aika teatteriesityksen alkamiselle, mutta näin oli täytynyt tällä kertaa tehdä alankomaalaisten vuoksi.

Nyt oli kuitenkin koko katsojajoukko odottanut varhaisesta aamusta asti. Suuri osa näistä näkemisen haluisista oli päivänkoitosta alkaen värjötellyt palatsin suurten portaitten edessä, Vakuuttivatpa toiset viettäneensä yönkin pääoven edessä päästäkseen varmasti ensimmäisinä sisälle. Joukko kasvoi joka hetki ja alkoi kohota nousuveden lailla seinille, paisua pylväille, täyttää ikkunakomerot, kamanat ja pielet, kaikki rakennuksen ulkonemat, kaikki patsaiden jalustat. Ahtaus, kärsimättömyys, ikävä, raisua omavaltaisuutta herättävän huvittelupäivän vapaus, sananvaihdot, joita sattui kaikkialla kyynärpään iskun tai raudoitetun kannan kolhaisun takia, pitkän odotuksen synnyttämä väsymys, kaikki se antoi jo aikoja ennen, kuin lähettiläiden piti saapua, vihaisen ja katkeran kaiun tuosta seinien kehään ahtautuneesta, likistyksissä seisovasta, tyrkitystä ja poljetusta kansanjoukosta kohoavalle puheensorinalle. Kuului vain huutoja ja kirouksia alankomaalaisille, kauppiaskunnan esimiehelle, Bourbonin kardinaalille, palatsivoudille, Itävallan Margaretalle, vartijoille, pakkaselle, kuumuudelle, rumalle ilmalle, Pariisin piispalle, narripaaville, pylväille, patsaille, toisaalla suljetulle ovelle, toisaalla avoimelle ikkunalle, mikä kaikki herätti suurta iloa niissä ylioppilas- ja lakeijaparvissa, jotka joukon seassa seisten sinkauttivat ivasanojaan yleiseen tyytymättömyyden sorinaan ja siten ikään kuin neulanpistoilla yhä kiihdyttivät joukon kärsimättömyyttä.

Parvi näitä vallattomia paholaisia oli särkenyt ruudut erästä ikkunasta ja istuutunut rauhassa ikkunalaudalle, josta he katselivat pistopuheita lasketellen milloin ulos torilla seisovaa joukkoa, milloin sisällä odottajia. Heidän ilveilevistä eleistään, heidän raikuvasta naurustaan ja siitä karkeasta pilasta, jota he laskettelivat toveriensa avulla

ympäri salia, saattoi helposti nähdä, ettei näitä maan toivoja lainkaan vaivannut muun yleisön väsymys ja ikävä, ja että he sangen taitavasti osasivat valmistaa siitä, mitä heillä oli silmiensä edessä, näytelmän omaa erityistä hauskuuttaan varten, mikä sai heidät kärsivällisesti odottamaan luvassa olevaa.

— Sieluni autuuden kautta, sinäkö siellä oletkin, Joannes Frolo de Molendino! eräs heistä huusi pienelle, vaaleatukkaiselle veitikalle, jolla oli kauniit ja kujeelliset kasvot ja joka oli kiivennyt erään pylväänpään akantuslehdille. — Syystä oletkin saanut nimen Mylly-Jussi, sillä käsivartesi ja sääresi pyörivät kuin tuulimyllyn siivet. Miten kauan olet siellä istunut?

— Piru armahtakoon, Joannes Frolo vastasi. — Olenhan istunut täällä jo yli neljä tuntia ja toivon, että ne luetaan hyväkseni kiirastulessa. Olen kuullut Sisilian kuninkaan kahdeksan kuorolaulajan aloittavan ensimmäisen messuvärssynsä kello seitsemältä Sainte-Chapellessa.

— Kauniita laulajia! Äänikin heillä on terävämpi kuin heidän piippolakkinsa! toinen jatkoi. — Ennen kuin kuningas perusti messun pyhälle herra Johannekselle, olisi hänen pitänyt ottaa selvä, pitääkö herra pyhä Johannes siitä, että latinaa veisataan provenselaiseen tapaan.

— Sen hän on tehnyt lihottaakseen noita kirottuja sisilialaisia laulajia, huusi kovalla äänellä muuan vanha nainen ikkunan alapuolella olevasta joukosta. — Tahdon vain kysyä: onko laitaa, että maksetaan tuhat pariisilaista livreä yhdestä messusta ja vielä merikalvan verottamisella Pariisiin halleissa!

— Vaiti, eukko, lausui tähän lihava, arvokkaan näköinen mies, joka piteli nenäänsä arvatenkin kalakaupustelijan läheisyyden takia. — Olihan välttämätöntä perustaa messu, vai olisitteko halunnut kuninkaan jälleen sairastuvan?

— Hyvin puhuttu, herra Gilles Lecornu, kuninkaallinen hoviturkkuri! huusi pieni ylioppilas pylvään päästä.

— Lecornu! Gilles Lecornu! toiset matkivat. — *Cornutus et hirsutus* [Sarvekas ja karvainen], joku lisäsi.

— Niinpä niin! lisäsi tuo pieni paholainen pylvään päästä. — Mitäpä siinä on nauramista! Kunnianarvoinen Gilles Lecornu, mestari Jehan Lecornun, kuninkaan linnanvoudin veli, mestari Mahiet Lecornun, Vincennes-metsän ensimmäisen portinvartijan poika, kaikki Pariisin porvareita, kaikki isästä poikaan naineita miehiä!

Ilo yltyi. Paksu hoviturkkuri koetti sanaakaan hiiskumatta väistää niitä katseita, joita joka puolelta häneen suunnattiin. Mutta turhaan hän hiessä päin ponnisteli. Niinkuin

puuhun tunkeutuva kiila likistyi hänen lihava, harmista ja vihasta punoittava naamansa näiden ponnistusten vuoksi yhä tiukemmin naapurien olkapäiden väliin.

Vihdoin tuli yksi näistä, pyöreä, pieni ja juhlallinen niinkuin hän itsekkin, hänelle avuksi.

— Häpeällistä todellakin, että ylioppilaat puhuvat tuolla lailla porvarista! Siihen aikaan, kun minä olin nuori, olisi heidät ensin piesty ja sitten poltettu samalla risukimpulla.

Koko joukko räjähti nauramaan.

— Hohoi! Kuka siellä sellaista toranuottia vetää? Mikä pahanilman lintu se on?

— Kuulkaahan, minä tunnen hänet, joku sanoi; sehän on mestari Andry Musnier.

— Ahaa, yksi Yliopiston neljästä valantehneestä kirjakauppiasta! toinen lisäsi.

— Kaikki siinä verstaassa on nelinkertaista, kolmas huusi: neljä osakuntaa, neljä tiedekuntaa, neljä juhlaa, neljä prokuraattoria, neljä elektoria, neljä kirjakauppiasta.

— No, räyhätäänpä hänelle kuin riivatut, Jean Frolo huusi.

— Musnier, me poltamme kirjasi.

— Musnier, me pieksämme renkisi.

— Musnier, me höyhennämme vaimosi.

— Tuon pullean kelpo Oudarde rouvan.

— Joka on niin punakka ja iloinen kuin olisi jo leski.

— Piru teidät periköön! mutisi mestari Andry Musnier.

— Mestari Andry, huusi Jehan yhä koikkuen pylväällään, — ole vaiti, taikka minä hyppään suoraan kalloosi!

Mestari Andry nosti päätään, näytti hetkisen mittaavan pylvään korkeutta ja tuon riiviön painoa, kertovan painon nopeuden neliöllä ja oli vaiti.

Jehan, joka nyt oli valtiaana taistelutantereella, jatkoi riemuiten:

— Olisin sen tehnyt, vaikka olenkin arkkidiakonin veli!

— Kylläpä ovat kehoja meidän akateemiset isämme, kun eivät tällaisena päivänä kunnioita meidän oikeuksiamme! Kukkassalko ja ilotulitus Kaupungissa, mysteeri, narripaavi ja flaamilaiset lähettiläät Citéssä; mutta Yliopistossa ei kerrassaan mitään!

— Ja kuitenkin on Place Maubert kyllin suuri, jatkoi eräs ylioppilaista ikkunalaudalla.

— Alas rehtori, elektorit ja prokuraattorit! Joannes huusi.

— Täytyy tehdä tänä iltana ilotulitus Champ-Gaillard'ille mestari Andryn kirjoista, joku toinen lisäsi.

— Ja kirjurien pöydistä! kolmas jatkoi.

— Ja pedellien sauvoista!

— Ja dekaanien sylkiastioista!

— Ja prokuraattorien kaapeista!

— Ja elektorien laatikoista!

— Ja rehtorin jakkaroista!

— Alas! huusi pieni Jehan veisaavalla äänellä, — alas mestari Andry, pedellit ja kirjurit, alas teologit, lääkäri ja dekretistit, prokuraattorit ja rehtori!

— Johan nyt on koko maailman loppu, murisi mestari Andry pidellen korviaan.

— Hei, tuollahan se rehtori tuleekin torilla! eräs ikkunalla istujista huusi.

Kaikki pyrkivät katsomaan ulos.

— Onko se todellakin meidän kunnianarvoisa rehtorimme Thibaut? kysyi Jehan Frolo, joka ei ylhäältä pylvänsä päältä voinut nähdä, mitä ulkona tapahtui.

— On, on, toiset vastasivat, — hän se on, meidän rehtorimme professori Thibaut.

Rehtori oli todellakin liikkeellä muiden yliopistollisten arvohenkilöiden seurassa ja kulki juuri torin poikki matkalla lähettiläitä vastaan. Ikkunaan kerääntyneet ylioppilaat ottivat heidät vastaan pilapuheilla ja ivallisilla hyvähuudoilla. Rehtori, joka ratsasti seurueensa etunenässä, sai osalleen ensimmäisen kuuron.

— Hyvää päivää, herra rehtori! Hohoi! päivää!

— Ihme ja kumma! Kuinka tuo vanha peluri on voinut jättää noppansa?

— Kas, kuinka hän ratsastaa aasillaan! Senkään korvat eivät ole niin pitkät kuin hänen.

— Hohoi! Hyvää päivää, herra rehtori Thibaut! *Tybalde aleator!*

Vanha aasi! Sinä vanha peluri!

— Herra sinua varjelkoon! Oletko saanut montakin voittoa viime yönä?

— Oh, miten kurjan, harmaan, kalpean ja unisen näköinen hän on, ja pelkästään rakkaudesta kortteihin ja noppiin!

— Minne sinä aiot, *Tybalde ad dados*, kun noin käännät selkäsi Yliopistolle ja suuntaat kulkusi Kaupunkiin?

— Hän aikoo etsiä asuntoa Thibautodé-kadun [*dé* merkitsee pelinoppaa, samoin lat. *dados*] varrelta, huusi Jehan Frolo.

Koko joukko toisti sanaleikin kauhean naurunrähäkän ja villien kättentaputusten säestämänä.

— Menetkö etsimään yösjaa Thibautodé-kadun varrelta, vai kuinka, herra rehtori, pirun pelitoveri?

Sitten tuli muiden arvohenkilöiden vuoro.

— Alas pedellit, alas sauvankantajat!

— Kuules, Robin Poussepain, sanopas kuka se tuo on.

— Se on Gilbert de Suilly, *Gilbertus de Soliaco*, Autunin kolleegion kansleri.

— Hei, tässä minun kenkäni: sinulla on parempi paikka kuin minulla; paiskaa sillä häntä vasten kuonoa!

— *Saturnalicias mittimus ecce nuces.*

— Alas nuo kuusi teologia valkoisissa kasukoissaan!

— Onko nuo teologeja? Minä luulin niitä kuudeksi valkoiseksi hanheksi, jotka Pyhä Genoveva antaa kaupungille verona Roognyn läänistä!

— Alas lääkärit!

— Alas kaikki tärkeät ja selvittelevät väittelyt!

— Sinä saat minun lakkini, sinä Pyhän Genovevan kansleri! Sinä olet tehnyt minulle vääryyttä. — Toden totta! hän on antanut minun paikkani Normandian osakunnassa pikku Ascanio Falzaspadalle, joka kuuluu Bourges'in provinssiin, koska hän on italialainen.

— Se on vääryyttä! huusivat kaikki ylioppilaat. — Alas Pyhän Genovevan kansleri!

— Hohoi! mestari Joachim de Ladehors! Hohoi! Louis Dahuille! Hohoi! Lambert Hocement!

— Kuristakoon piru saksalaisen osakunnan prokuraattorin! — Ja Sainte-Chapellen kappalaiset harmaine viittoineen; *cum tunicis grisis!*

— *Seu de pellibus grisis fourratis!* [Tai harmaine turkiskaapuineen.]

— Hohoi! siinä ovat filosofian tohtorit! Ohoh, kuinka koreita mustia ja punaisia lakkeja!

— Totta tosiaan, rehtorilla on kaunis häntä!

— Aivan kuin Venetsian doogilla, joka on menossa viettämään kihlaustaan meren kanssa.

— Katsopa, Jehan! Pyhän Genovevan kaniikit!

— Hiiteen kaniikit!

— Apotti Claude Choart! tohtori Claude Choart! Etsittekö Giffarden Majjaa?

— Hän asuu Glatigny-kadun varrella.

— Hän pöyhii vuodetta irstailijain kuninkaalle.

— Hän on kyllä neljän denaarin arvoinen; *quatuor denarios*. — *Aut unum bombum*.

— Tahdotteko, että hän antaa teille koirannuuskaa?

— Toverit! mestari Simon Sanguin, Pikardian elektori, jolla on vaimo takanansa aasin selässä.

— *Post equitem sedet atra cura*. [Ratsastajan takana istuu musta murhe.]

— Rohkeutta, mestari Simon!

— Hyvää päivää, herra elektori!

— Hyvää yötä, elektorin rouva!

— Ovatpa ne onnellisia, kun saavat nähdä kaiken tuon, huokasi Joannes de Molendino yhä istuen ylhäällä pylvään lehtikuviossa.

Tällä välin oli Yliopiston valantehnyt kirjakauppias, mestari Andry Musnier, lähestynyt kuninkaallista hoviturkkuria Gilles Lecornutä ja kuiskannut hänen korvaansa:

— Herra, sanon teille, että viimeiset ajat ovat tulossa. Ei milloinkaan ennen ole nähty ylioppilaitten laskettelevan noin ruokottomia. Nuo kirottu uudet keksinnöt ne saattavat kaiken turmioon. Tykistö, tuliluikut, pommitykit ja ennen kaikkea

kirjapainotaito, tuo uusi saksalainen rutto. Ei enää käsikirjoituksia, ei enää kirjoja! Kirjapaino tappaa kirjakaupan. Viimeiset ajat lähenevät.

— Minäkin huomaan sen vallan hyvin siitä suosiosta, minkä sametti on saanut osakseen, sanoi hoviturkkuri.

Tällä hetkellä löi kello kaksitoista.

— Oh! — pääsi koko joukolta kuin yhdestä suusta. Ylioppilaat vaikenivat. Alkoi yleinen jalkojen ja päiden liikuttelemineen, yleinen yskintä ja niistäminen. Jokainen kohentautui, otti paremman asennon, ojentautui ja sijoittui. Sitten syntyi syvä hiljaisuus. Kaikki kurkottivat päitään suut avoimina ja katseet suunnattuina marmoripöytää kohden. Mutta mitään ei näkynyt. Palatsivoudin neljä nihtiä seisoi yhä siellä jäykkänä ja liikkumattomana kuin neljä maalattua kuvapatsasta. Kaikkien katseet kääntyivät nyt alankomaisia lähettiläitä varten varatulle parvekkeelle. Mutta ovi pysyi kiinni ja parveke tyhjänä. Tämä ihmisjoukko oli aamuvarhaisesta asti odottanut kolmea seikkaa: keskipäivää, flaamilaisia lähettiläitä ja mysteeriä. Ainoastaan keskipäivä oli tullut määrälleen.

Nyt oli mitta täynnä.

Odotettiin minuutti, kaksi, kolme, viisi minuuttia, odotettiin neljännestunti. Parveke pysyi tyhjänä, teatteri mykkänä. Tällä välin oli kärsimättömyyttä seurannut suuttumus. Katkeruus ilmeni kuitenkin vielä vain hiljaisina sanoina: Mysteeri! Mysteeri! mumistiin ympäri salia. Mielet olivat käymistilassa. Ukkospilvi, josta vasta kuului hiljaista jyrinää, liikehti tämän pääpaljouden yllä. Jehan de Molendino sai siitä singahtamaan ensimmäisen salaman.

— Mysteeri, ja hiiteen alankomaalaiset! — hän huusi minkä keuhkonsa kestivät, kiertyen kuin käärme pylvänsä ympäri.

Joukko taputti käsiään.

— Mysteeri! toisteltiin joka taholta, — ja hiiteen koko Flanderi!

— Mysteeri, ja heti paikalla, — jatkoi ylioppilas, muuten neuvon, että hirtämme palatsivoudin, jotta saamme nähdä sekä komedian että moraliteetin samalla kertaa.

— Hyvin puhuttu, huusi joukko, ja aloitetaan hirttäminen hänen nihdeistään.

Seurasi myrskyisä hyväksymishuuto. Nuo neljä miesparkaa alkoivat kalveta ja vilkuilla toisiinsa. Joukko lähenei heitä, ja he näkivät jo kauhukseen heikon aitauksen, joka erotti heidät joukosta, alkavan murtua sen paineesta.

Hetki oli vakava.

— Hirteen! hirteen! huudettiin joka taholta.

Samassa työnnettiin edellä kuvatun pukukomeron verhoa syrjään ja esille astui henkilö, jonka pelkkä esiintyminen heti pysäytti joukon ja aivan kuin taikaiskulla muutti sen suuttumuksen uteliaisuudeksi.

— Hiljaa! hiljaa!

Mainittu henkilö, joka ei tästä huudosta itse paljoakaan rauhoittunut, astui vapisten yleisön eteen joka askeleella syvään kumartaen, mikä hänen marmoripöydän reunaa lähettessään muistutti yhä enemmän polvien notkahtelua.

Sali oli tällä välin vähitellen hiljentynyt. Kuului vain tuota hiljaista kohinaa, mikä aina seuraa väkijoukon vaikenemista.

— Herrat porvarit ja arvoisat naiset, hän sanoi, meillä on kunnia lausua ja esittää hänen korkea-arvoisuudelleen kardinaalille erittäin kaunis moraliteetti nimeltä: *Neitsyt Marian hyvä tuomio*. Minä esitän Jupiteria. Hänen korkea-arvoisuutensa on tällä hetkellä hänen korkeutensa Itävallan herttuan korkeasti kunnioitettavien lähettiläiden seurassa, jotka parhaillaan Baudets-portilla kuuntelevat yliopiston rehtorin puhetta. Me aloitamme heti, kun hänen korkea-arvoisuutensa kardinaali saapuu.

Tarvittiin siis vallan Jupiterin väliintulo palatsivoudin neljän nihtiraukan pelastamiseksi. Jos meillä olisi ollut onni keksiä tämä sangen todenmukainen juttu ja me siis olisimme vastuussa siitä rouva Arvostelulle, ei meitä suinkaan tällä hetkellä voitaisi muistuttaa tuosta klassillisesta säännöstä: *Nec deus intersit*. [Älköön jumala astuko avuksi.] Herra Jupiterin puku oli sitä paitsi sangen kaunis, eikä sen vaikutus yleisön rauhoittumiseen suinkaan ollut vähäinen, se kun kiinnitti puoleensa kaikkien huomion. Jupiterilla oli yllään mustalla sametilla verhottu ja kullatuilla soljilla varustettu rautapaita ja päässä kullatuilla napeilla runsaasti koristettu piippolakki. Ellei hänen kasvojaan olisi puoleksi peittänyt punamaali, puoleksi tuuheaa parta, ellei hänellä olisi ollut kädessään sikin sokin töröttävin kultapaperihetuloon koristettua kullattua pahviputkea, jonka harjaantunut silmä pian älysi ukkosenvaajaksi, ja elleivät hänen paljaat säärensä olisi olleet kreikkalaiseen tapaan pauloitettut, olisi häntä ulkoasunsa puolesta huoletta voinut verrata herra de Berryn osaston bretagnelaisiin jousimiehiin.

II. Pierre Gringoire

Miehen puhuessa hänen pukunsa herättämä yleinen tyytyväisyys ja ihailu haihtui kuitenkin vähitellen, ja kun hän oli päässyt noihin onnettomiin sanoihin: "Me aloitamme heti, kun hänen korkea-arvoisuutensa kardinaali saapuu", hukkuivat hänen äänensä huikkeisiin vihellyksiin.

— Aloittakaa heti! Mysteeri! Mysteeri heti paikalla! väkijoukko huusi. Ja yli kaikkien muiden kaikui Joannes de Molendinon ääni, joka halkoi melua kimakkana kuin vihellyspillin piipitys kissannaukujaisissa — Aloittakaa heti paikalla! hän kiljui.

— Alas Jupiter ja Bourbonin kardinaali! huusivat Robin Poussepain ja muut ikkunalaudalle kiivenneet lakimiehenalut.

— Moraliteetti heti paikalla, kohahti nyt väkijoukostakin. — Heti! Vikkelästi! Hirteen näyttelijät ja kardinaali!

Pelon kangistamana ja punamaalinsa suojassa kalveten Jupiter raukka pudotti ukkosen vaajansa, otti lakin käteensä ja sammalsi kumarrellen ja vapisten: "Hänen korkea-arvoisuutensa... lähettiläät... hänen korkeutensa Margareta Flanderilainen..." Hän ei tiennyt mitä sanoa. Hän pelkäsi suorastaan, että hänet hirtettäisiin.

Jos hän odottaisi, kansanjoukko hirttäisi hänet, jos aloittaisi, hirttäisi kardinaali hänet. Kummaltakin taholta ammotti kauhea kuilu, toisin sanoen, hirsipuu.

Onneksi joku ilmestyi pelastamaan hänet tästä uhkaavasta vaarasta ja ottamaan vastuun itselleen.

Muuan mieshenkilö, joka oli seisoskellut aitauksen takana marmoripöydän edustalla olevalla tyhjällä alueella ja jota ei kukaan tähän asti ollut huomannut sen tähden, että hänet oli yleisön katseilta kokonaan kätkenyt pylväs, johon hän näyttämön puolella nojasi, astui nyt esiin pöydän luokse. Tämä vaaleaverinen, kalpea, pitkä ja laiha nuori mies, jonka poskissa ja otsassa jo näkyi kurttuja, mutta jonka katse säteili kirkkaana ja huulilla väreili hymy, ja jonka yllä oli vanha, kulunut, alkuaan musta, mutta haalistunut taftitakki, viittasi Jupiter raukalle, joka pelosta tolkuttomana ei nähnyt eikä kuullut mitään.

Mies astui askeleen lähemmäksi: — Jupiter! hän sanoi, hyvä Jupiter!

Toinen ei kuullut.

Viimein tuo kookas vaaleaverinen huusi Jupiterille miltei korvan juuresta:

— Michel Giborne!

— Kuka minua huutaa? kysyi Jupiter kuin unesta heräten.

— Minä, vastasi mustapukuinen.

— Ah! pääsi Jupiterilta.

— Aloittakaa heti paikalla, toinen jatkoi. Tehkää joukon mieliksi. Minä otan lepyttääkseni palatsivoudin, joka puolestaan saa lepyttää kardinaalin.

Jupiter hengähti helpotuksesta.

— Herrat kansalaiset, hän huusi keuhkojensa koko voimalla kansanjoukolle, joka yhä jatkoi viheltämistään, — me aloitamme heti.

— *Evoë, Jupiter! Plaudite, cives!* [Terve, Jupiter! Taputtakaa käsiänne, kansalaiset!] ylioppilaat huusivat.

— Hyvä! hyvä! kansanjoukko huusi.

Tuntematon, joka käden käänteessä oli "tyynnyttänyt myrskyn", kuten sanoo vanha, rakas Corneillemme, oli tällä välin vetäytynyt vaatimattomasti takaisin pylvään suojaan ja olisi epäilemättä jäänyt yhtä näkymättömäksi, liikkumattomaksi ja äänettömäksi kuin tähänkin asti, jollei kaksi nuorta, aivan aitauksen viereen asettunutta naista, jotka olivat huomanneet hänen keskustelunsa Michel Giborne-Jupiterin kanssa, olisi saanut häntä sieltä esille.

— Mestari, toinen heistä sanoi ja viittasi häntä lähestymään...

— Hiljaa toki, hyvä Liénarde, virkkoi hänen toverinsa, sievä, verevä tyttö, joka tunsi itsensä sangen rohkeaksi pyhäpukimissaan. — Eihän hän ole hengellinen, vaan maallikko; ei häntä pidä nimittää mestariksi, vaan herraksi.

— Hyvä herra, sanoi Liénarde. Tuntematon läheni aitausta.

— Mitä neidit haluavat? hän kysyi innokkaana.

— Oh! ei mitään, sanoi Liénarde aivan hämmentyneenä, — naapurini Gisquette la Gencienne haluaa puhutella teitä.

— Enhän, vastasi Gisquette punastuen. — Liénarde sanoi teille: Mestari, ja minä sanoin hänelle, että on sanottava: Herra.

Molemmat neitokset katsoivat maahan. Tuntematon, joka hartaasti toivoi päästä puheisiin, katseli heitä hymyillen:

— Teillä ei siis ole mitään minulle sanottavaa, neitiseni?

— Ei mitään, vastasi Gisquette.

— Ei, sanoi Liénarde.

Pitkä vaaleaverinen nuori mies astui askeleen vetäytyäkseen syrjään, mutta uteliaat tytöt eivät halunneet häntä laskea.

— Herra, Gisquette virkkoi vilkkaasti avautuvan sulun tai päätöksensä tehneen naisen koko hillitsemättömyydellä. — Te tunnette siis tuon sotilaan, joka esittää Neitsyt Marian osaa mysteerissä?

— Tarkoitatte kai Jupiterin osaa? tuntematon sanoi.

— Niin, tietysti, virkkoi Liénarde, — onpa hän tyhmä! Te tunnette siis Jupiterin?

— Michel Gibornen? tuntematon vastasi, — kyllä, neiti.

— Hänellä on komea parta! Liénarde sanoi.

— Onko se kaunista, mitä he aikovat puhua tuolta ylhäältä? Gisquette kysyi arasti.

— Sangen kaunista, neiti, vastasi tuntematon hetkeäkään epäröimättä.

— Mitä se on? Liénarde kysyi.

— *Neitsyt Marian hyvä tuomio*, moraliteetti, jos suvaitsette, neitiseni.

— Ah! sehän on aivan toista, Liénarde virkkoi. Syntyi lyhyt vaitiolo, jonka tuntematon katkaisi:

— Se on aivan uusi moraliteetti, jota ei vielä ennen ole esitetty. — Se ei siis ole sama, sanoi Gisquette, — joka esitettiin kaksi vuotta sitten herra legaatin saapuessa ja jossa kolme kaunista tyttöä esitti joitakin osia...

— Seireeneitä, Liénarde täydensi.

— Ja aivan alastomina, lisäsi tuntematon. Liénarde loi katseensa maahan. Gisquette katsahti häneen ja teki samoin. Tuntematon jatkoi hymyillen:

— Se oli todellakin sangen kaunista katsella. Mutta se näytelmä, joka tänään esitetään, on moraliteetti, joka on kirjoitettu varta vasten hänen korkeuttaan Margareta Flanderilaista varten.

— Laulavatko ne paimenlauluja? Gisquette kysyi.

— Hyh! paimenlauluja moraliteetissa! huudahti tuntematon. — Ei pidä sekoittaa runoudenlajeja. Jos se olisi ilveily, niin silloin kyllä.

— Sepä vahinko, Gisquette virkkoi. — Silloin nähtiin Ponceaun suihkukaivolla villejä miehiä ja naisia, jotka tappelivat ja tekivät kaikenlaisia liikkeitä laulaen motetteja ja paimenlauluja.

— Se, mikä sopii legaatile, ei sovi prinsessalle, tuntematon huomautti kuivasti.

— Ja heidän vieressään, Liénarde virkkoi, — soitettiin kaikenlaisilla soittokoneilla komeita säveleitä.

— Ja ohikulkijain virkistykseksi suihkukaivo vuodatti kolmesta putkesta viiniä, maitoa ja mausteviiniä, joita sai juoda ken halusi.

— Ja vähän matkan päässä Ponceausta La Trinité-kirkon luona, virkkoi Liénarde, — näyteltiin kärsimystarinaa ilman puhetta.

— Niin, sitä en milloinkaan unohda! Gisquette huudahti. — Jumala ristillä ja ryövärit kummallakin puolella häntä.

Nyt alkoivat nuo nuoret lavertelijat, jotka joutuivat aivan haltioihinsa muistellessaan herra legaatin saapumista, puhua yhtäaikaa.

— Ja kauempana Maalarienportin luona oli muita koreasti puettuja esiintyjä.

— Ja muistatko, Gisquette, Saint-Innocent-suihkukaivon luona sitä metsästäjää, joka huikkeen koiranhaukunnan ja torventoitotusten kaikuessa ajoi naarashirveä!

— Ja Pariisin teurastamon luona oli lavoja, jotka esittivät Dieppen vallituksia!

— Ja kun legaatti kulki ohi, muistathan, Gisquette, hyökättiin niille ja kaikki englantilaiset surmattiin.

— Ja Châtelet-portinkin luona oli sangen kauniita esiintyjä!

— Ja Rahanvaihto-sillalla, joka oli kokonaan veralla verhottu!

— Ja kun legaatti kulki ohi, laskettiin sillalta lentoon enemmän kuin kaksisataa tusinaa kaikenlaisia lintuja; se oli oikein kaunista, Liénarde.

— Tänäpäin esitetään vielä kauniimpaa, sai vaaleaverinen, joka näytti kärsimättömästi kuuntelevan heidän puhettaan, viimein sanotuksi.

— Arveletteko siis, että tämä mysteeri on kaunis? Gisquette sanoi.

— Varmasti, tuntematon vastasi; sitten hän lisäsi hiukan painottaen sanojaan: — Hyvät neidit, minä olen sen tekijä.

— Todellako? tytöt kysyivät hämmästyneinä.

— Toden totta! runoilija vastasi hiukan suoristautuen. — Meitä on oikeastaan kaksi: Jehan Marchand, joka on sahanut laudat, pystyttänyt teatterin ja tehnyt puusepäntyöt, ja minä, joka olen kirjoittanut näytelmän. — Nimeni on Pierre Gringoire.

Cidin tekijä ei olisi voinut ylpeämmin sanoa: *Pierre Corneille*.

Lukijamme ovat luonnollisestikin huomanneet, että on täytynyt kulua joltinenkin aika siitä hetkestä, jolloin Jupiter katosi verhojen taa, siihen, kun uuden moraliteetin kirjoittaja niin odottamatta antoi itsensä alttiiksi Gisquetten ja Liénarden naiiville ihailulle. Ihmeellistä todellakin! Koko tuo joukko, joka hetkistä varhemmin oli ollut niin kuohuksissaan, odotti nyt näyttelijän sanoihin luottaen tyynesti ja kärsivällisesti, mikä seikka muuten vahvistaa tuota vanhaa, teattereissamme alati havaittua totuutta, että paras tapa, millä yleisön saa kärsivällisesti odottamaan, on selittää sille, että aloitetaan heti.

Joannes de Molendino ei ollut kuitenkaan torkahtanut.

— Hohoi! hän huusi äkkiä kesken hiljaisuutta, joka oli seurannut myrskyä. — Jupiter, rouva Neitsyt, helvetin ilveilijät, aiotteko petkuttaa meitä? Näytelmä heti! Aloittakaa, tai me aloitamme uudelleen!

Muuta ei tarvittu.

Telineiden sisältä alkoi kuulua soittoa, verhoa kohotettiin, ja esille tuli neljä maalattua ja kirjavasti pukeutunutta henkilöä, jotka kiipesivät jyrkkiä tikkaita näyttämölle ja asettuivat siellä riviin yleisöä kohden, jota he tervehtivät syvillä kumarruksilla. Soitto vaikenä, ja mysteerin esitys alkoi.

Kun noita neljää henkilöä oli kylliksi palkittu kättentaputuksilla heidän kumarruksistaan, he aloittivat juhallisen hiljaisuuden vallitessa prologin, jolta me kernaasti säästämme lukijan. Muuten kiinnitti yleisön huomiota, kuten vielä meidänkin päivinämme, enemmän näyttelijäin puvut kuin heidän esittämänsä osat; eikä ihmekään. He olivat kaikki neljä pukeutuneet puoliksi valkoisiin, puoliksi keltaisiin pukuihin, jotka erosivat toisistaan ainoastaan kankaanlaadun puolesta; ensimmäisellä oli kulta- ja hopeakirjokangasta, toisella silkkiä, kolmannella verkaa ja neljännellä karkeata palttinaa. Ensimmäinen näistä esiintyvistä henkilöistä kantoi oikeassa kädessään miekkaa, toinen kahta kultaista avainta, kolmas vaakaa, neljäs kuokkaa; ja niiden hitaitten älyjen vaivan huojentamiseksi, jotka eivät kyenneet tajuamaan näiden esineitten merkitystä, oli suurilla mustilla kirjaimilla luettavana kultakirjomekon liepeessä: Minä olen Aateli, silkkimekon liepeessä: Minä olen Papisto, verkamekon liepeessä: Minä olen Kauppa, ja palttinamekon liepeessä: Minä olen Maanviljelys. Kahden miespuolisen vertauskuvallisen henkilön sukupuolta osoitti

myös selvästi se, että heillä oli lyhyempi mekko ja päässä hattu, kun taas naispuolisilla oli pitempi vaippa ja päässään hilkka.

Olisi muuten osoittanut perin huonoa tahtoa, ellei prologin runoudesta olisi käsittänyt, että Maanviljelys oli naimisissa Kaupan ja Papisto Aatelin kanssa, ja että nuo molemmat onnelliset parit yhdessä omistivat komean kultadelfiinin [*dauphin* merkitsee sekä delfiiniä että Ranskan kruununperillistä], jonka he sanoivat antavansa puolisoksi ainoastaan kauneimmalle. Siksi he kulkivat ympäri maailmaa etsien tätä kaunotarta. Hylättyään järjestään kaikki, Golkondan kuningattaren, Trebizonden prinsessan, tatarilaisen suurkaanin tyttären ym., ym. olivat Maanviljelys ja Papisto, Aateli ja Kauppa tulleet hetkiseksi levähtämään Oikeuspalatsin marmoripöydälle ja tarjoamaan samalla arvoisalle yleisölle koko sen varaston moraalisia mietelmiä ja kaunopuheisia perusohjeita, joita siihen aikaan voitiin ladella filosofisen tiedekunnan edessä tutkinnoissa, väittelyissä, akateemisissa puheissa ja promotioissa, joissa maisterit saivat lisensiaatinhattunsa.

Tämä kaikki oli todellakin sangen kaunista.

Koko tuossa kuulijajoukossa, jonka ylle nuo neljä vertauskuvallista henkilöä vuodattivat kuvakielivirtojaan, ei kuitenkaan kellään ollut niin tarkkaavaista korvaa, niin kiivaasti sykkivää sydäntä, niin rauhatonta silmää, niin kurkottelevaa kaulaa kuin oli kirjailijan, runoilijan, lyhyesti, kunnon Pierre Gringoiren silmä, korva, kaula ja sydän, hänen, joka ei jokin hetki sitten ollut voinut olla ilmaisematta nimeään parille kauniille tytölle. Hän oli palannut paikalleen pylvään taa muutaman askeleen päähän heistä ja sieltä kuunteli, katseli ja nautti täysin siemauksin. Ne myötätuntoiset hyvähuudot, joilla hänen prologinsa alkua oli tervehditty, kaikuivat vielä hänen korvissaan, ja hän oli täydelleen vaipunut tuohon hurmiotilaan, jonka vallassa kirjailija näkee ajatustensa, toisen toisensa jälkeen valahtavan näyttelijän suusta suureen, vaikenevaan kuulijajoukkoon. Pierre Gringoire tunsikin oman arvonsa!

Tämä ensimmäinen hurmio oli, ikävä kyllä, sangen lyhytaikainen. Tuskin oli Gringoire nostanut tämän ilon ja riemun päihdyttävän maljan huulilleen, kun siihen jo sekoittui katkera pisara.

Muuan repaleinen kerjäläinen, jonka tungos oli estänyt kiertämästä ympäri väkijoukkoa kerjäämässä ja joka ei nähtävästikään ollut saanut riittävästi korvausta lähimmäistensä taskuista, oli katsonut parhaaksi etsiä jonkin korkeamman paikan, josta voisi vetää puoleensa katseet ja rokot. Hän oli senvuoksi kiivennyt prologin ensimmäisten säkeiden aikana erästä vierasparven kannatinpylvästä myöten ylös lavanreunalle ja istuutunut kaidepuiden juurelle herättääkseen yleisön huomiota ja

sääliä risoillaan ja suurella haavalla, joka oli hänen oikeassa käsivarressaan. Hän ei muuten sanonut sanaakaan.

Prologi saattoi senvuoksi häiriytymättä jatkua, eikä mitään mainittavaa häiriötä olisi sattunutkaan, jollei kohtalo olisi säätänyt, että Joannes, tuo pahan onnen lintu, pylvänsä päästä olisi äkännyt kerjäläistä ja hänen mykkää peliään. Tuo nuori vekkuli remahti huikeaan nauruun ja välittämättä siitä, että keskeytti näyttelijät ja häiritsi yleistä tarkkaavaisuutta, huudahti iloisesti:

— Katsokaahan tuota veijaria, joka kerjää almuja!

Jokainen, joka on heittänyt kiven sammakkolampeen tai laukaissut pyssyn lintuparveen, voi kuvitella, minkä vaikutuksen nämä törkeät sanat saivat aikaan. Gringoire hätkähti kuin sähköiskun saanut. Prologi keskeytyi, ja kaikki päät kääntyivät kerjäläistä kohden, samalla kun syntyi melua ja puheensorinaa. Kerjäläinen ei siitä vähääkään hämmentynyt, vaan näki päinvastoin tässä välinäytöksessä hyvän tilaisuuden pieneen keräykseen. Mankuvalla äänellä ja silmät puoliummessa hän huusi:

— Armahtakaa vaivaista!

— No, Herra paratkoon, sehän on Clopin Trouillefou! huusi Joannes. — Hohoi, ukkoseni, haavasi oli kai vastuksena sääressäsi, koska olet muuttanut sen käsivarteen?

Näitä sanoja seurasi pieni hopearaha, jonka Joannes apinan tarkkuudella heitti likaiseen lakkiin, jota kerjäläinen piti ojennettuna kipeässä kädessään. Hän otti värähtämättä vastaan almun ja pistopuheen ja jatkoi mankumistaan:

— Armahtakaa vaivaista!

Tämä välinäytös oli tuntuvasti herpaissut mielenkiintoa, ja suuri osa yleisöä taputti Robin Poussepainin ja muiden nuorten kirjurien kanssa käsiään, nauraen tuolle omituiselle vuoropuhelulle, jonka ylioppilas kaikuvalla äänellään ja kerjäläinen ainaisella mankumisellaan olivat liittäneet keskelle prologia.

Gringoire oli kovin harmissaan. Toinnuttuaan ensi hämmästyksestään, hän huuteli kerran toisensa jälkeen näyttelijöille: "Jatkakaa! Jatkakaa hiidessä!" luomatta pelkästä halveksumisesta edes katsetta keskeyttäjiin.

Samassa hän tunsu jonkun nykäisevän häntä takinliepeestä. Hän kääntyi hiukan harmistuneena ja hänen oli vaikea hymyillä, mutta hän yritti kuitenkin. Gisquette la Genciennen kaunis käsi siellä tällä tavalla kaiteen läpi herätti hänen huomiotaan.

— Vieläkö ne jatkavat, herra? tyttö kysyi.

— Luonnollisesti, Gringoire vastasi loukkaantuneena kysymyksestä.

— Tahtoisitteko sitten ystävällisesti selittää minulle...

— Mitä ne aikovat sanoa? ehätti Gringoire. — Sangen mielelläni!
Kuunnelkaahan.

— Ei, Gisquette sanoi, ei sitä, vaan mitä ne ovat sanoneet tähän asti.

Gringoire hätkähti aivan kuin joku olisi häntä naskalilla pistänyt.

— Hitto vieköön tuon tyhmän kaakattavan kanan! hän mutisi hampaittensa välitse.

Tästä hetkestä Gisquette oli vajonnut perin alhaalle hänen silmissään.

Sillä välin näyttelijät olivat totelleet hänen kehoitustaan, ja kun yleisö huomasi, että he alkoivat taas puhua, se ryhtyi jälleen kuuntelemaan. Mutta äkillisen keskeytyksen vuoksi oli siltä mennyt hukkaan melkoinen osa kappaleen kauneudesta, kuten Gringoire harmikseen havaitsi. Rauha oli vähitellen palannut, ylioppilas oli hiljaa, kerjäläinen laski hattuunsa kertyneitä lantteja, ja näytelmä oli päässyt voitolle.

Se oli itse asiassa sangen kaunis teos, jota mielestämme vieläkin voitaisiin hiukan korjattuna esittää. Tarina, joka oli hieman pitkä ja sisällyksetön, toisin sanoen, sommiteltu taiteen sääntöjen mukaan, oli yksinkertainen, eikä Gringoire voinut olla puolueettoman arvostelunsa pyhydessä rehellisesti ja vilpittömästi ihailematta sen selvyyttä. Kuten helposti saattaa käsittää, olivat nuo neljä vertauskuvaa hieman väsyneitä hedelmättömän matkansa jälkeen kolmen maanosan halki, joista he olivat etsineet sopivaa henkilöä, jonka haltuun voisivat uskoa kultadelfiiniinsä. Tuon ihmeellisen kalan ylistyksiin oli sekoitettu tuhansia hienoja viittauksia prinsessa Margaretan uudesta sulhasesta, joka sivumennen sanoen vietti vangin ilotonta elämää Amboisen linnassa ja jolla ei ollut aavistustakaan siitä, että Maanviljelys, Papisto, Aateli ja Kauppa olivat sellaisessa puuhassa hänen tähtensä. Mainittu delfiini oli näytelmän mukaan nuori, kaunis, väkevä ja ennen kaikkea — kaikkien kuninkaallisten hyveiden ihana alkulähde! — Ranskan leijonan poika. Tämä rohkea kuva on todella ihmeteltävä. Kuninkaallisena nimi- tai häöpäivänä ei teatterinkaan luonnonhistorian tarvitse lainkaan epäillen suhtautua delfiiniin, joka on leijonan poika. Sellaiset pindarolaiset ja harvinaiset yhdistelmät juuri todistavat runollista innoitusta. Mutta tehdäksemme arvostelullekin oikeutta, voisimme huomauttaa, että runoilija olisi voinut kehittää tätä kaunista ajatusta vähemmässäkin kuin kahdessasadassa säkeessä. Mutta mysteerin tuli palatsivoudin määräyksen mukaan

kestää kello kahdestatoista neljään, ja jotainhan täytyi sanoa. Ja näytelmään kuunneltiin kärsivällisesti.

Yhtäkkiä kesken rouva Kaupan ja rouva Aatelin kiistaa ja juuri sinä hetkenä, jona mestari Maanviljelys lausui seuraavaa ihmeellistä säettä:

Eläintä uljaampaa ei metsät kätke,

avautui tuo tähän saakka niin onnettomana hetkenä suljettuna Pysynyt ovi nyt selko selälleen, ja ovenvartija julisti kuuluvalla äänellä: *Hänen korkea-arvoisuutensa Bourbonin kardinaali.*

III. Herra kardinaali

Gringoire parka! Kaikkien juhannusrakettien pauke, kahdenkymmenen tuliluikun laukaiseminen, Billy-tornin kuuluisan tykin pamahdus, jonka luoti Pariisin piirityksen aikana sunnuntaina syyskuun 29:ntenä päivänä v. 1465 surmasi seitsemän burgundilaista yhdellä kertaa, koko ruutivaraston räjähdys Temple-portin luona ei olisi tänä juhlallisena ja dramaattisena hetkenä pahemmin särkenyt hänen korviaan kuin nuo ovenvartijan lausumat muutamat sanat: *Hänen korkea-arvoisuutensa Bourbonin kardinaali.*

Pierre Gringoire ei suinkaan pelännyt herra kardinaalia ja halveksi häntä yhtä vähän. Hän ei ollut sellainen pelkuri eikä liioin niin julkea. Todellisena eklektikkona [valikoitsija, tieteessä ja taiteessa se, joka ei yhdy mihinkään määrättyyn oppisuuntaan, vaan valikoi moninaisuudesta kaiken sen, mikä hänestä näyttää parhaalta], kuten nykyään sanottaisiin, kuului Gringoire noihin yleviin ja lujiin, maltillisiin ja tyyniin luonteisiin, jotka aina osaavat pysytellä keskitiellä, *stare in dimidio rerum*, jotka ovat täynnä järkeä ja vapaamielistä viisautta, samalla kuin he käyttävät kardinaaleja hyväkseen, — tuohon oivalliseen, kuolemattomaan filosofisukuun, joille viisaus, aivan kuin joku uusi Ariadne, näyttää antaneen lankakerän, jota kehitellen he maailman alusta saakka ovat vaeltaneet ihmiselämän sokkeloisessa labyrintissa. Heitä on olemassa kaikkina aikoina, aina samanlaisina, toisin sanoen, eri aikojen mukaisina. Ja lukuunottamatta meidän Pierre Gringoireamme, joka, jos meidän onnistuu antaa hänelle hyvin ansaittu kuuluisuus, kylläkin hyvin edustaa heitä viidennellätoista vuosisadalla, elähdytti heidän henkensä varmaankin myös isä Du Breulä, kun hän kuudennella toista vuosisadalla kirjoitti nuo naiivin ylevät sanat, jotka ovat vuosisatain arvoiset: "Olen pariisilainen kansakunnaltani ja parrhisilainen kieleltäni, koska kreikkalainen sana *parrhisia* merkitsee rohkeapuheisuutta: sitä olen käyttänyt itseään herroja kardinaaleja, prinssi de Contyn setää ja veljeä vastaan, kuitenkin aina

huomioonottaen heidän suuruutensa ja loukkaamatta ketään heidän seurueistaan, mikä merkitseekin jo paljon."

Siihen epämieluisaan vaikutelmaan, jonka kardinaalin tulo herätti Pierre Gringoiressa, ei näin ollen sekoittunut vihaa eikä halveksumista. Päinvastoin oli runoilijallamme aivan tarpeeksi tervettä järkeä ja kyllin kulunut takki ollakseen hyvillään siitä, että sellainen ylhäinen korva saattaisi kuulla hänen prologinsa viittauksia ja varsinkin delfiinin, Ranskan leijonan pojan, ylistyksiä. Mutta itsekkyyks ei ole hallitsevana piirteenä runoilijain ylevässä luonteessa. Jos näet annamme luvun kymmenen merkitä runoilijan olemusta, voisi kemisti, joka sitä ryhtyisi erittelemään, löytää siitä yhden osan itsekkyyttä ja yhdeksän osaa itserakkautta. Mutta sinä hetkenä, jona ovi avattiin kardinaalille, olivat nuo yhdeksän kymmenesosaa itserakkautta menestyksen paisuttamina niin väkevässä nousutilassa, että ne kokonaan tukahduttivat sen pienen huomaamattoman itsekkyyshmolekyylin, jonka me äsken huomautimme muodostavan yhden osan runoilijain luonnetta; muuten erittäin tärkeä osa, todellisuuden ja ruumiillisuuden painolasti, jota ilman he eivät voisi lainkaan pysyä maan kamaralla. Gringoire nautti tämän suuren kuulijakunnan näkemisestä, tuntemisesta ja niin sanoakseni sen valtasuonen tunnustelemisesta. Mitäpä siitä, vaikkapa tämä kuulijakunta olikin hänen mielestään suureksi osaksi sivistymätöntä joukkoa. Hän näki sen hämmästyneenä, jäykistyneenä ja ikään kuin tukahtuneena sen sanatulvan paljoudesta, joka lakkaamatta virtasi hänen teoksensa joka kohdasta. Itse hän nautti täyttä päätä mukana, ja päinvastoin kuin La Fontaine, joka huvinäytelmänsä *Le Florentiniä* esitettäessä kysyi: "Kukahen pöllö tämänkin roskan on kirjoittanut?" olisi hän mielellään kysynyt naapuriltaan: "Kenen tämä mestariteos on?" Voimme siis helposti kuvitella, minkä vaikutuksen kardinaalin äkillinen ja sopimaton tulo teki häneen.

Hänen pelkonsa kävikin kukkuramitalla toteen. Hänen korkea-arvoisuutensa tulo pani koko kuulijakunnan liikkeelle. Kaikki päät kääntyivät parveketta kohden. Ei voinut enää kuulla mitään. "Kardinaali! kardinaali!" kuului kaikkialta.

Kardinaali pysähtyi hetkeksi parvekkeen kynnykselle. Melu kasvoi kaksinkertaiseksi hänen luodessaan välinpitämättömän silmäyksen ympäri salia. Kaikki nousivat varpailleen nähdäkseen paremmin.

Kardinaali olikin itse asiassa henkilö, joka oli yhtä hyvin näkemisen arvoinen kuin mikä tahansa muukin komedia. Bourbonin kardinaali Kaarle, Lyonin arkkipiispa ja kreivi, Gallian pääpiispa, oli veljensä, Beaujeun herttuan Pietarin kautta sukua Ludvig XI:lle, jonka vanhimman tyttären hän oli nainut, ja äitinsä Burgundin Agneksen kautta Kaarle Rohkealle. Hallitsevana piirteenä tässä Gallian pääpiispassa oli hovimiehenhenki ja

taipuminen vallanpitäjien tahtoon. Voi näin ollen kuvitella, miten monta pulmaa tämä kaksinkertainen sukulaisuussuhde oli hänelle tuottanut, ja miten monen maallisen salakarin sivuitse hänen hengellinen purtensa oli saanut luovia murskautumatta Ludvigiin toisella tai Kaarleen toisella puolen, tähän Skyllaan ja Kharybdikseen, joka oli niellyt Nemours'in herttuan ja Saint-Polin konnetaabelin. Taivaan avulla hän oli sangen onnellisesti suoriutunut kaikista hankaluuksista ja ehtinyt seikkailuitta Roomaan. Mutta vaikka hän oli satamassa, tai oikeammin sanoen, koska hän oli satamassa, hän muisteli aina levottomuudella vaarojen ja vastuksien täyttämän poliittisen uransa vaihtelevia tapahtumia. Hänen oli tapana sanoa, että vuosi 1476 oli ollut hänelle *musta ja valkea*, tarkoittaen sillä, että hän sinä vuonna oli samalla kertaa kadottanut äitinsä Bourbonnais'n herttuattaren ja serkkunsa Burgundin herttuan, ja että toinen suru oli lohduttanut häntä toisessa.

Hän oli muuten hyväsydäminen mies, vietti iloista kardinaalin elämää ja mielellään maisteli oikeata kuninkaallista Challuaun [Chaillot] viiniä, ei lainkaan vihannut Richarde la Garmoisea ja Thomasse la Saillardea, antoi mieluummin almuja kauniille tytöille kuin vanhoille vaimoille, ja oli kaikkien näiden ominaisuuksiensa vuoksi pariisilaisten suosima. Kun hän näyttäytyi julkisesti, hänellä oli aina seurana pieni hovi ylhäissukuisia piispoja ja pappeja, iloisia lemminkäisiä, jotka eivät hyljeksineet rypäleen mehua, ja useammin kuin kerran tapahtui, että hurskaat sisaret, jotka palasivat iltamessusta Saint-Germain d'Auxerresta, kulkiessaan Bourbonin palatsin kirkkaasti valaistujen ikkunain ohitse, kuuluivat samojen äänien, jotka päivällä olivat heille messunneet, lasien kilistessä laulavan Benediktus XII:n juomalaulua *Bibamus papaliter*, saman paavin, joka tiaaraan asetti kolmannen kruunun.

Tämä kansansuosio se epäilemättä pelasti kardinaalin huonosta vastaanotosta joukon taholta, saman joukon, joka hetkistä aikaisemmin oli ollut niin tyytymätön ja niin tuiki vähän kunnioittanut häntä päivänä, jona hänen piti valita paavi. Mutta pariisilaiset eivät ole pitkävihaisia, ja nuo kunnan porvarit tunsivat muuten vieneensä voiton kardinaalista pakottaessaan näyttelijät aloittamaan, ja se voitto riitti heille. Ja herra kardinaali Bourbon oli komea mies; hänellä oli sangen kaunis punainen puku, joka sopi hänelle mainiosti; toisin sanoen, naisväki oli hänen puolellaan, siis yleisön suurin osa. Olisihan ollut kohtuutonta ja osoittanut huonoa makua, jos olisi vihelletty kardinaalille siksi, että hän oli antanut odottaa itseään, kun tämä kardinaali lisäksi oli kaunis mies ja esiintyi edukseen punaisessa puvussaan.

Hän astui siis parvekkeelle tervehtien yleisöä tuolla suopealla hymyllä, jolla mahtavat aina ovat suhtautuneet kansaan, ja suuntasi askeleensa hitaasti punaisella sametilla päällystettyä nojatuoliaan kohden näyttäen mieltävän aivan muita asioita. Hänen seurueensa, jota me nykyään nimittäisimme hänen piispa- ja pappiesikunnakseen,

astui aivan hänen kintereillään parvekkeelle herättäen yleisössä yhä enemmän melua ja uteliaisuutta, Alettiin yleisesti osoitella. Mainittiin naapureille saapujain nimiä; kukin halusi tuntea ainakin yhden. Kuka osoitti Marseillen piispaa Alaudet'ta, jos oikein muistan, kuka Saint-Denis'n prioria, kuka Saint-Germain-des-Prés'n apottia Robert de Lespinassea, erään Ludvig XI:n rakastajattaren seikkailevaa veljeä, mutta nämä meluisat tiedonannot eivät suinkaan aina osuneet oikeaan. Ylioppilaat taas vuorostaan noituivat. Nyt oli heidän päivänsä, heidän narrinjuhlansa, heidän saturnaliana, nuorten oikeuden kirjurien ja humanistien vuotuiset orgiat. Pahimmatkin ruokottomuudet olivat sallittuja ja pyhitettyjä tuona päivänä. Olihan väkijoukossa sellaisia riehakoita naikkosia kuin Kaunis-Kaisa, Hutsu-Anni ja Kymppin-Leena. Pitihän vähintään kiroilla, minkä kieli kesti, ja hiukan noitua Jumalan nimeen niin kauniina päivänä ja niin hyvässä kirkonmiesten ja ilotyttöjen seurassa. Eivätkä he jättäneetkään tilaisuutta käyttämättä, ja yleisen melun seasta kuului kaikkien noiden viikarien suista, joita muun osan vuodesta piti kurissa Ludvig Pyhän hehkuvan raudan pelko, kauhea sadatusten ja sutkausten tulva. Ludvig Pyhä raukka, miten he kohtelivatkaan häntä hänen omassa Oikeuspalatsissaan! Jokainen noista rasavilleistä oli maalitaulukseen valinnut tulijain joukosta jonkun mustan, harmaan, valkoisen; tai sinipunaisen viitan. Mitä Joannes Frollo de Molendinoon tulee, hän oli arkkidiakonin veljenä rohkeasti valinnut punaisen, ja hän hoilasi täyttä kurkkua katse hävyttömästi suunnattuna kardinaaliin: *Cappa repleta mero!* [Viitta puhdasta viiniä täynnä.]

Kaikki nämä yksityiset äänet, jotka me nyt tässä olemme lukijalle peittelemättä esittäneet, häipyivät siinä määrin yleiseen meluun, etteivät ne kuuluneet parvekkeelle. Kardinaali ei muuten olisi niistä erityisemmin pahastunutkaan, sillä niin totuttu oltiin tämän päivän vapauksiin. Hänellä oli sitä paitsi, kuten hänen ilmeestäänkin näkyi, eräs toinen huoli, joka seurasi hänen kintereillään ja miltei samaan aikaan kuin hänkin astui parvekkeelle: flaamilaiset lähettiläät.

Hän ei tosin ollut mikään perusteellinen poliitikko, joka olisi miettinyt hiuksensa harmaiksi serkkujensa Burgundin Margaretan ja Wienin dauphinin Kaarlen avioliiton mahdollisia seurauksia tai sitä, miten kauan tuo paikattu liitto Itävallan arkkiherttuan ja Ranskan kuninkaan välillä kestäisi, ja miten Englannin kuningas suhtautuisi tähän hänen tyttärensä syrjäyttämiseen. Tämä ei itse asiassa suuriakaan häntä huolestuttanut, ja hän joi joka ilta kuninkaallista Chaillot'tansa aavistamatta, että muutamat pullot tätä samaa viiniä, jotka Ludvig XI lähetti ystävyyslahjana Edvard IV:lle (hieman lääkäri Coictier'n tarkastamana ja parantamana), eräänä kauniina aamuna vapauttaisivat Ludvig XI:n Edvard IV:stä. Näitä huolia ei "Itävallan arkkiherttuan kunnioitettava lähetystö" tuottanut kardinaalille, mutta se vaivasi häntä toisella tavalla. Hänestä ei ollut suinkaan helppoa, että hänen, Kaarle Bourbonin, piti

esiintyä isäntänä yksinkertaisille porvareille, hänen, kardinaalin, mitättömille raatimiehille, hänen, iloisen ranskalaisen, flaamilaisille oluenjuojille, ja lisäksi julkisesti. Se oli varmaankin ikävimpiä tehtäviä, mitä hän kuninkaan mieliksi oli koskaan ottanut suorittaakseen.

Kuitenkin oli hänen kasvoillaan mitä kohteliain ilme, kun hän kääntyi ovea kohden vartijan äänekkäästi ilmoittaessa: "Itävallan herra arkkiherttuan herrat lähettilää". On turhaa sanoa, että koko yleisökin alhaalla salissa kääntyi sinne päin.

Sisälle astui parittain Itävallan Maximilianin neljäkymmentäkahdeksan lähettilästä, johtajina kunnianarvoisa pater Jehan, Saint-Bertin apotti, Kultaisen taljan ritarikunnan kansleri, ja Jacques de Goy, Daubyn herra ja Gentin ylivouti. Heidän syvä vakavuutensa erosi jyrkästi siitä huolimattomasta tavasta, millä Bourbonin kardinaalin kirkollinen seurue esiintyi. Syvän hiljaisuuden vallitessa, jota vain tuolloin tällöin hillityt naurahdukset häiritsivät, yleisö kuunteli noita omituisia nimiä ja porvarisarvoja, joita jokainen näistä herroista järkähtämättömän vakavana ilmoitti ovenvartijalle, joka vuorostaan toisti nimet ja arvot sekaisin ja tuntemattomiksi vääntyneinä. Siinä oli mestari Loys Roelof, raatimies Louvainin kaupungista; herra Clays d'Etuelde, raatimies Brysselistä; herra Paul de Baeust, Voirmizellen herra, Flanderin presidentti; mestari Jehan Coleghens, Antwerpenin Pormestari; mestari George de la Moere, ensimmäinen oikeusneuvosmies Gentistä; mestari Gheldolf van der Hage, ensimmäinen perintöasiainneuvosmies samasta kaupungista; ja herra de Bierbecque ja Jehan Pinnock ja Jehan Dymaerzelle jne. jne.; vouteja, raatimiehiä ja pormestareita; pormestareita, raatimiehiä ja vouteja; kaikki suoria, jäykkiä, arvokkaita, turpeita, pukeutuneina samettisiin ja damastisiin juhlatamineisiin ja mustasamettisiin huppukauhtanoihin, joissa oli kyprolaisin kultalangoon koristetut tupsut; ennen kaikkea muhkeita flaamilaiskasvoja vakavine, ankaroine ilmeineen, samaa sukua, jota Rembrandt on maalannut "Yövärtionsa" tummalle taustalle; henkilöitä, joiden kaikkien otsalta saattoi lukea, että Itävallan Maximilian oli menetellyt oikein "luottaessaan heidän älykkyyteensä, rohkeuteensa, kokemukseensa, uskollisuuteensa ja rehellisyyteensä", kuten hän julistuksessaan lausui.

Eräs poikkeus kuitenkin oli. Se oli hieno, älykkään ja viekkaan näköinen mies, eräänlainen apinan ja diplomaatin sekoitus, jota kardinaali lähestyi kolme askelta ja tervehti syvällä kumarruksella, vaikka hän olikin vain Willem Rym, neuvoston jäsen ja Gentin kaupungin pormestari.

Harva tiesi vielä silloin, mikä tämä Willem Rym oli miehiään. Harvinainen nero, joka vallankumousaikoina olisi loistolla esiintynyt tapausten johdossa, mutta jonka

viidennellätoista vuosisadalla täytyi tyytyä maanalaiseen työhön juonien salaojissa ja elää juoksuhaudoissa, kuten Saint-Simonin herttua lausui. Hänet muuten tunsi sängen hyvin Euroopan ensimmäinen sapööri, joka piti häntä suuressa arvossa. Hän juonitteli tavallisesti Ludvig XI:n kanssa, jonka salaiset suunnitelmat hän usein vainusi, — kaikki seikkoja, joista ei ollut aavistustakaan tällä yleisöllä, jota kardinaalin kohteliaisuus tätä vaatimatonta, pientä flaamilaista raatimiestä kohtaan suuresti ihmetytti.

IV. Mestari Jacques Coppenole

Samaan aikaan kuin Gentin pormestari ja hänen korkea-arvoisuutensa vaihtoivat syvän kumarruksen ja muutamia hiljaisia sanoja, näyttäytyi ovella kookas mies, jolla oli suuri pää ja leveät hartiat ja joka teki tuloa yhtäaikaan Willem Rymin kanssa: verikoira ketun rinnalla, olisi voinut sanoa. Hänen huopahatturähjänsä ja nahkatakkinsa olivat räikeänä vastakohtana häntä ympäröivälle sametille ja silkille. Luullen häntä joksikin erehtyneeksi tallirengiksi pysäytti hänet ovenvartija.

— Seis, hyvä mies! Ei tänne saa tulla.

Nahkatakkinen työnsi hänet syrjään olkapäästä.

— Mitä sinä siinä, tomppele? hän sanoi äänellä, joka sai koko salin huomion kiintymään tähän omituiseen keskusteluun. — Etkö näe, että kuulun lähetystöön?

— Nimenne? ovenvartija kysyi.

— Jacques Coppenole.

— Arvonne?

— Sukankutoja Gentistä; osoitekilvessä *Kolme ketjua*.

Ovenvartija hölmistyi. Kävi hän vielä päinsä ilmoittaa raatimiehiä ja pormestareita; mutta sukankutoja, se oli jo liikaa. Kardinaali istui kuin neuloilla. Koko kansanjoukko kuunteli ja katseli parvekkeelle. Jo kaksi päivää oli hänen korkea-arvoisuutensa parhaansa mukaan koettanut silitellä näitä flaamilaisia karhuja saadakseen heidät hieman esiintymiskelpoisemmiksi, ja nyt tämä kauhea välinäytös. Tällä välin oli Willem Rym hienoine hymyineen lähestynyt ovenvartijaa.

— Ilmoittakaa mestari Jacques Coppenole, Gentin raadin kirjuri, hän kuiskasi hiljaa.

— Ovenvartija, kardinaali lausui kovaa, ilmoittakaa mestari Jacques Coppenole, kuuluisan Gentin kaupungin raadin kirjuri.

Se oli harhaisku. Willem Rym yksin olisi voinut välttää vaikeuden; mutta Coppenole oli kuullut kardinaalin sanat.

— Ei, Herra paratkoon! hän huudahti ukkosenäänellään. — Jacques Coppenole, sukankutoja. Kuuletko, ovenvartija? Ei enempää eikä vähempää. Herra paratkoon! sukankutoja, eikö se riitä? Herra arkkiherttua on monesti etsinyt hansikastaan minun sukistani. [Sanaleikki. *Gant*, hansikas, ja *Gentin* ranskalainen nimi lausutaan samalla tavalla.]

Näitä sanoja seurasi valtava naurun ja kättentaputusten puuska. Sanaleikki ymmärretään heti Pariisissa ja sille taputetaan aina käsiä.

Lisätkäämme vain, että Coppenole oli kansanmies, ja että koko yleisö oli kansanmiehiä ja -naisia. Heidän ja hänen välilleen oli äkkiä syntynyt sähköinen yhdysside aivan kuin itsestään. Flaamilaisen sukankutojan ylpeät sanat olivat, samalla kun ne nöyryyttivät hoviväkeä, kaikissa noissa plebeijisieluissa herättäneet jonkinlaista omanarvontuntoa, joka vielä viidennellätoista vuosisadalla oli hämärä ja kehittymätön. Tämä sukankutoja, joka juuri oli rohjennut vastustaa itse kardinaalia, oli heidän vertaisensa, ajatus, joka sangen suloisesti kutkutti tätä rahvasta, joka oli tottunut kunnioittamaan ja tottelemaan kardinaalin laahustimenkantajan, Pyhän Genovevan apotin voudin renkejä.

Coppenole tervehti ylpeästi hänen korkea-arvoisuuttaan, joka vastasi tuon Ludvig XI:n pelkäämän kaikkivaltiaan porvarin tervehdykseen. Willem Rym, tämä "viisas ja pahanilkinen mies", kuten Philippe de Comines sanoo, katseli heitä pilkallinen ja voitollinen hymy huulillaan. Kaikki istuutuivat paikoilleen, kardinaali aivan neuvottomana ja rauhattomana, Coppenole tyynenä ja levollisena ja epäilemättä mieltien itsekseen, että loppujen lopuksi hänen arvonimensä, sukankutoja, oli yhtä hyvä kuin mikä tahansa muukin, ja että Maria Burgundilainen, tämän Margaretan äiti, jota Coppenole parhaillaan oli naittamassa, ei olisi niin suuresti pelännyt häntä kardinaalina kuin sukankutojana. Sillä mikään kardinaali ei olisi saanut Gentin porvareita nousemaan Kaarle Rohkean tyttären suosikkeja vastaan, kardinaali ei olisi voinut yhdellä ainoalla sanalla karaista kansanjoukkoa hänen kyyneleitään ja rukouksiaan vastaan, kun hän mestauslavan juurelle saakka tuli rukoilemaan kansaltaan heille armoa, kun taas sukankutojan olisi ainoastaan tarvinnut nostaa nahkahihainen käsivartensa, että teidän pääanne, korkeat herrat Guy d'Hymbercourt ja kansleri Guillaume Hugonet, olisivat pudonneet!

Vieläkään eivät kardinaalin kaikki nöyryytykset olleet loppuneet, ja hänen täytyi juoda pohjaan saakka tämän huonon seuran tuottama katkera kalkki.

Lukija ei liene unohtanut tuota häikäilemätöntä kerjäläistä, joka prologin alussa oli kiivennyt kardinaalin parvekkeen reunustalle. Loistavien vieraiden saapuminen ei suinkaan ollut pelottanut häntä sieltä pois, ja samalla kun papit ja lähettiläät tuppautuivat tiheään kuin hollantilaiset sillit lehterin penkeille, hän oli asettunut sangen mukavasti istumaan reunustalle jalat ristissä. Kun huomio oli kiintynyt toisaalle, ei kukaan ollut huomannut tätä pitkälle menevää hävyttömyyttä. Ja hän puolestaan ei lainkaan kiinnittänyt huomiotaan siihen, mitä salissa tapahtui. Hän huojutti päätään huoletonna kuin napolilainen kulkuri ja toisti silloin tällöin melun keskellä koneellisesti: "Armahtakaa vaivaista!" Hän lieneekin ollut ainoa koko joukosta, joka Coppenolen ja ovenvartijan sananvaihdon aikana ei ollut edes kääntänyt päätään. Mutta nyt sattui niin, että gentiläinen sukankutoja, jolla jo oli kansanjoukon myötätunto puolellaan ja johon kaikkien katseet olivat kiintyneet, istuutui ensimmäiselle penkille aivan kerjäläisen kohdalle, ja yleisö hämmästyi sangen suuresti nähdessään, että flaamilainen lähettiläs, tarkastettuaan hieman lähemmin kerjäläistä, taputti aivan toverillisesti häntä risaiselle olkapäälle. Kerjäläinen kääntyi. Saattoi nähdä hämmästyksiä ja jälleen tuntemisen iloa kummankin kasvoilla, ja vähääkään välittämättä näkijöistä alkoivat sukankutoja ja kerjäläinen keskustella hiljaisella äänellä pitäen toisiaan kädestä kerjäläisen risojen pistäessä räikeästi silmään parvekepiteen kultakirjailua vasten; hän muistutti matoa appelsiinilla.

Tämän harvinaisen näyn eriskummaisuus herätti salissa sellaisen naurunpuuskan, että kardinaalinkin huomio kiintyi siihen. Hän kurottautui hieman, ja kun hän ei paikaltaan voinut nähdä muuta kuin kaistan Trouillefoun risaista pukua, hän luuli luonnollisesti, että kerjäläinen pyysi almua, ja huusi tästä rohkeudesta suuttuneena:

— Herra palatsivouti, käskekää heittää tuo lurjus virtaan.

— Herra paratkoon! herra kardinaali, virkkoi Coppenole päästämättä Clopinin kättä, — hän on minun ystäviäni!

— Hyvä, hyvä! huusi yleisö. Tästä hetkestä lähtien oli mestari Coppenolella Pariisissa samoin kuin Gentissä "suuri kansansuosio; sillä sellaisilla henkilöillä", sanoo Philippe de Comines, "on se aina, kun he ovat siihen määrään epäsovinnaisia".

Kardinaali puraisi huultansa. Hän kumartui naapurinsa Pyhän Genovevan apotin puoleen ja sanoi hänelle hiljaa:

— Kauniita lähettiläitä herra arkkiherttua on meille lähettänyt Margaretaa esittelemään!

— Teidän korkea-arvoisuutenne, apotti vastasi, — tuhlaa kohteliaisuuksiaan suotta noille flaamilaisille kärsille, *margaritas ante porcos* [helmiä sioille].

— Sanokaa mieluummin, lisäsi kardinaali hymyillen, *porcos ante Margaritam*. [Sikoja ennen Margaretaa. Margareta merkitsee helmeä.]

Koko tuo kaapuihin pukeutunut pieni hovi otti ihastuksella vastaan tämän sanaleikin. Kardinaali tunsu saaneensa hiukan korvausta. Hän ja Coppenole olivat nyt tasoissa; hänkin oli niittänyt sanaleikillä suosiota.

Ne lukijat, joilla on kykyä yleistää, kuten nykyään sanotaan, sallinevat meidän kysyä, ovatko he saaneet kyllin selvän kuvan siitä näytelmästä, jonka tuon suuren salin laaja suunnikas tällä hetkellä tarjosi. Keskellä salin vasenta sivuseinää suuri, komea, kultakirjaillulla kankaalla päällystetty parveke, jolle astuu saattueessa pienestä goottilaistyylisestä ovesta joukko juhlallisia henkilöitä ovenvartijan yksitellen ilmoittamina. Etupenkeillä jo joukko kunnianarvoisia henkilöitä kärpännahka-, sametti- ja purppurapäähineissä. Arvokkaana vaikennevan parvekkeen ympärillä, sivuilla, edessä, joka puolella kova tungos ja kova melu. Tuhansia katseita suuntautuneina heidän kasvojaan kohden, tuhansia kuiskeita joka nimestä. Näytelmä on todellakin omituinen ja ansaitsee hyvin katsojan huomion. Mutta mikä on tuo tuolla salin päässä oleva lautateline, jonka päällä on neljä ja juurella yhtä monta kirjavasti puettua marionettia? Ja kuka on tuo mustapukuinen ja kalpea olento, joka seisoo sen vieressä? Niin, rakas lukijani, siellähän on Pierre Gringoire ja hänen prologinsa.

Olimme kaikki kokonaan unohtaneet hänet, ja sitä hän juuri eniten pelkäsi.

Siitä hetkestä saakka, jolloin kardinaali astui sisään, Gringoire oli lakkaamatta ponnistellut prologinsa pelastamiseksi. Hän oli ensin käskennyt näyttelijöitä, jotka olivat vaienneet, jatkamaan kovemmalla äänellä, ja kun hän oli nähnyt, ettei kukaan kuunnellut, hän oli antanut heidän keskeyttää ja koko sen neljännestunnin, jonka seisaus kesti, hän oli polkenut ja huitonut, vedonnut Gisquetteen ja Liénardeen ja kehoittanut naapureitaan vaatimaan prologin jatkamista, mutta turhaan. Kukaan ei kääntänyt silmiään kardinaalista, lähetteläistä ja parvekkeesta, noiden lukemattomien katseitten ainoasta kohteesta. Otaksuttavaa on myös, ja me sanomme sen ikäväksemme, että prologi alkoi jonkin verran ikävyyttä kuulijoita. Itse asiassa esitettiin parvekkeella aivan samaa näytelmää kuin marmoripöydällä: taistelua Maanviljelyksen ja Papiston, Aatelin ja Kaupan välillä. Ja suuri joukko yleisöä halusi mieluummin nähdä ne ilmielävinä edessään, hengittävinä, toimivina ja kyynärpäillään tönivinä, lihana ja verenä, tässä flaamilaisessa lähetystössä, tässä piispallisessa hovissa, kardinaalin kaavun ja Coppenolen nutun alla, kuin maalattuina, vaatettuina

ja niin sanoakseni täytettyinä ja lausuen säkeitä niissä keltaisissa ja valkeissa mekoissa, joihin Gringoire oli ne pukenut.

Runoilijamme ei kuitenkaan pitänyt peliään vielä kokonaan menetettynä ja nähdessään rauhan jonkin verran palaavan hän keksi sotajuonen.

— Hyvä herra, hän sanoi kääntyen lähimmän naapurinsa, lihavan, kärsivällisen näköisen miehen puoleen, — ettekö ole sitä mieltä, että pitäisi aloittaa uudelleen?

— Mikä? naapuri kysäisi.

— Mysteeri tietenkin! Gringoire vastasi.

— Miksikäs ei, virkahti naapuri.

Tämä puolittainen hyväksyminen riitti Gringoirelle ja tunkeutuen joukon sekaan sen verran kuin saattoi hän alkoi huutaa täyttä kurkkua, kun ei kukaan muu näyttänyt siihen taipuvalta:

— Aloittakaa, aloittakaa uudelleen!

— Piru viekөөn! huusi Joannes de Molendino, mitä ne tuolla nurkassa laulavat (sillä Gringoire luihkasi neljän edestä)? Mitä sanotte, toverit, eikö mysteeri ole loppunut? He tahtovat aloittaa sen uudelleen! Eihän se sovi.

— Ei! ei! huusivat kaikki ylioppilaat yhdestä suusta. Alas mysteeri! alas!

Mutta Gringoire huusi yhä useamman miehen voimalla:

— Aloittakaa uudelleen! Aloittakaa uudelleen! Nämä huudot herättivät kardinaalin huomion.

— Herra palatsivouti, hän sanoi pitkälle, mustapukuiselle miehelle, joka seisoj jonkin askeleen päässä hänestä, mitä helvetillistä melua nuo vintiöt tuolla pitävät?

Palatsivouti oli jonkinlainen matelija-virkamies, eräänlainen lainopillinen yölepakko, samalla rotta ja lintu, tuomari ja renki.

Hän lähestyi hänen korkea-arvoisuuttaan ja suuresti peläten hänen vihastumistaan sai änkyttäen kerrotuksi kansanjoukon sopimattomasta käyttäytymisestä, miten keskipäivä oli tullut ennen hänen korkea-arvoisuuttaan ja miten näyttelijät oli pakotettu aloittamaan odottamatta hänen korkea-arvoisuutensa tuloa.

Kardinaali purskahti nauramaan.

— Kunniani kautta, yliopiston rehtorin olisi pitänyt tehdä samoin.

Vai mitä sanotte, mestari Rym?

— Herra kardinaali, vastasi Willem Rym, olkaamme iloisia, että olemme päässeet puolesta näytelmästä. Hyödyimmehän sen verran.

— Saavatko nuo vintiöt jatkaa ilveilyään? palatsivouti kysyi.

— Jatkakoot, jatkakoot! sanoi kardinaali, se on minusta yhdentekevää. Luen sill'aikaa messukirjaani.

Palatsivouti astui parvekkeen reunalle ja huusi, käskettyään kädenliikkeellä yleisöä vaikenemaan:

— Porvarit ja kaupunkilaiset! Tyydyttäkseen sekä niitä, jotka vaativat aloittamaan uudelleen, että niitä, jotka vaativat lopettamaan, hänen korkea-arvoisuutensa käskee jatkamaan.

Molempien puolien täytyi alistua siihen. Mutta sekä tekijä että yleisö eivät olleet sen takia oikein tyytyväisiä kardinaaliin.

Lavalla olevat henkilöt alkoivat uudelleen lausua ulkoläksyjään, ja Gringoire toivoi, että ainakin hänen teoksensa jälkimmäinen osa saisi tarkkaavia kuulijoita. Mutta niinkuin hänen muutkin kuvitelmansa, niin petti tämäkin toivo. Salissa tosin oltiin taas kutakuinkin hiljaa, mutta Gringoire ei ollut huomannut, että sinä hetkenä, jolloin kardinaali antoi käskyn jatkaa, parveke ei vielä ollut läheskään täynnä, ja että flaamilaisten lähettiläiden jälkeen saapui uutta väkeä, joka muodosti osan seurueesta ja jonka nimiä ja arvoja tuolloin tällöin lausueessaan ovenvartija suuresti häiritsi hänen näytelmäänsä. Ajatelkaamme ovenvartijaa, joka kovalla äänellä kahden säkeen välillä tai usein keskellä säettä tokaisee tällaisia lisäyksiä:

Mestari Jacques Sharmolue, kuninkaallinen kirkollisasiain prokuraattori!

Jehan de Harlay, Pariisin kaupungin yövartioston päällikkö!

Herra Galiot de Genoilhac, ritari, Brussacin herra, kuninkaallisen tykistön päällikkö!

Mestari Dreux-Raguier, meidän herramme kuninkaan vesien ja metsien tarkastaja Ile-de-Francia, Champagnessa ja Briessä!

Herra Louis de Gravelle, ritari, kuninkaan neuvonantaja ja kamariherra, Ranskan amiraali, Vincennes-metsän vartija!

Mestari Denis Le Mercier, Pariisin sokeainkodin johtaja! — Jne., jne.

Se oli sietämätöntä.

Tämä omituinen säestys, joka teki näytelmän seuraamisen vaikeaksi, harmitti Gringoirea sitäkin enemmän, kun hän ei voinut kieltää itseltään, että toiminta kävi yhä jännittävämmäksi, ja että hänen näytelmänsä tarvitsi menestyäkseen ainoastaan huomiota osakseen. Vaikeata olikin kuvitella älykkäämpää ja draamallisempaa tarinaa. Neljä prologin henkilöä voivotteli parhaillaan kuolettavaa pulaansa, kun itse Venus, *vera incessu patuit dea*, näyttäytyi heille pukeutuneena kauniiseen pitkäliepeiseen pukuun, joka oli Pariisin kaupungin vaakunalla koristettu. Hän saapui omassa persoonassaan vaatimaan kauneimmalle luvattua dauphinia. Jupiter, jonka ukkonen jyrisi lavan alaisessa pukeutumiskammiossa, kannatti hänen vaatimuksiaan, ja jumalatar oli jo vähällä voittaa, toisin sanoen, päästä naimisiin herra delfiinin kanssa, kun saapui nuori tyttö pukeutuneena valkeaan damastiin ja kantaen kädessään helmeä (läpikuultava viittaus Flanderin Margaretan nimeen) taistelemaan Venuksen kanssa. Teatteritemppu ja käänne! Keskusteltuaan hetkisen päättivät Venus, Margareta ja koko seura lykätä riidan Pyhän Neitsyen ratkaistavaksi. Kappaleessa esiintyi vielä eräs sangen kaunis henkilö, Mesopotamian kuningas dom Pedros, mutta tiheiden keskeytysten vuoksi oli vaikeata saada selville, mitä tekemistä hänellä oikeastaan oli. Kaikki nämä henkilöt kiipesivät tikkaita myöten ylös lavalle.

Mutta ponnistukset olivat turhia. Kaikki nämä kauneudet menivät hukkaan. Oli aivan kuin kardinaalin saapuessa jokin näkymätön ja lumottu lanka olisi kääntänyt kaikki katseet marmoripöydästä parvekkeelle, salin eteläpäästä länsisivuun. Ei mikään voinut irrottaa katselijoita tästä lumouksesta. Kaikkien silmät pysyivät suunnattuina parvekkeelle, ja uudet tulokkaat, heidän onnettomat nimensä, heidän kasvonsa ja pukunsa olivat alituisia johtimia. Toivotonta! Lukuun ottamatta Gisquetteä ja Liénardea, jotka tuolloin tällöin kääntyivät, kun Gringoire nykäisi heitä käsivarresta, ja tuota paksua, kärsivällistä naapurua, ei kukaan kuunnellut eikä katsellut hylättyä moraliteetti parkaa. Gringoire näki kasvoja enää vain sivulta päin.

Miten katkera olikaan hänen mielensä, kun hän näin näki kunniansa ja taiteensa ylpeän rakennuksen pala palalta hajoavan, ja lisäksi hän ajatteli, että tämä sama joukko kärsimättömänä odottaen hänen teoksensa esitystä oli kapinoinut palatsivoutia vastaan, ja nyt kun heidän tahtoonsa oli taivuttu, eivät enää välittäneet rahtuakaan koko näytelmästä. Ja sama esitys oli kuitenkin alkanut niin yksimielisen mieltymyksen merkeissä! Kansansuosion ikuinen vuoksi ja luode! Ajatella, että oltiin vähällä hirttää voudin nihdit! Mitä hän olisikaan antanut eläkkeeseen uudelleen tuon suloisen hetken!

Mutta ovenvartijan raaka yksinpuhelu loppui vihdoin viimein. Kaikki olivat saapuneet. Gringoire hengähti helpotuksesta, ja näyttelijät jatkoivat urheasti esitystään. Mutta äkkiä nähdään mestari Coppenolen, sukankutojan, nousevan paikaltaan, ja Gringoire kuulee hänen yleisön henkeä pidättäen kuunnellessa pitävän seuraavan kauhean puheen:

— Herrat Pariisin porvarit ja junkkerit, — enpä tosiaankaan, Herra paratkoon, tiedä mitä täällä oikein teemme. Näen kyllä tuolla nurkassa lavalla miehiä, jotka näyttävät hierovan tappelua. En tiedä, onko tämä sitä, mitä te tässä maassa nimitätte mysteeriksi; mutta hauskaa se ei ainakaan ole. Ne pieksävät suutaan, eikä siitä näy syntyvän sen kummempaa. Neljännestunnin olen jo odottanut ensimmäistä iskuja, mutta sitä ei kuulu, ei Ray. Pelkuriraukkoja koko joukko, jotka vain kynsivät toisiaan parjauksilla. Teidän pitäisi tilata tänne nyrkkeilijöitä Lontoosta tai Rotterdamista; silloin olisi toinen ääni kellossa: silloin mätkäytettäisiin nyrkiniskuja niin, että kuuluisi ulos torille. Mutta nämä ovat kelvottomia. Esittäisivät edes jonkin maurilaistanssin tai muun pantomiimin. Minulle luvattiin aivan toista. Minulle sanottiin, että saisin olla mukana narrinjuhlassa ja paavinvaalissa. Siellä Gentissä on meilläkin narripaavimme ja, Herra paratkoon, se ei olekaan huonointa lajia! Ja tiedätekö miten me teemme? Keräännytään joukkoon niinkuin täälläkin on tehty. Sitten pistää jokainen vuoron perään päänsä ulos jostakin luukusta ja irvistää muille. Se, jonka irvistys yksimielisesti tunnustetaan kamalimmaksi, valitaan paaviksi. Se on sangen hauskaa. Ettekö haluaisi valita paavia meidän maamme tavalla? Se ei ole ainakaan niin ikävää kuin noiden lörpöttelijöiden kuunteleminen. Jos he tahtovat olla mukana irvistämässä, niin olkoot tervetulleita. Mitä siitä sanotte, herrat porvarit? Täällä on koolla niin paljon eriskummallista mies- ja naisväkeä, että varmasti saadaan aikaan oikea kunnan flaamilainen naurunrähäkkä, ja meillä, on täällä myös niin monta rumaa pärstää, että on toivossa kauniita irvistyksiä.

Gringoire olisi halunnut vastata, mutta hämmästys, viha ja harmi mykistivät hänet. Ja lisäksi nostatti tuon kansansuosion saavuttaneen sukankutojan ehdotus sellaisen innostuksen näissä porvareissa, joita miellytti junkkerin nimitys, että kaikki vastustus oli turhaa. Ei auttanut muu kuin seurata virran mukana. Gringoire peitti kasvonsa käsillään, kun hänellä ei onnettomuudekseen ollut viittaa, johon sen kätkeä, kuten timantelaisella Agamemnonilla.

V. Quasimodo

Tuossa tuokiossa oli kaikki kunnossa Coppenolen ehdotuksen toteuttamista varten. Porvarit, ylioppilaat ja kirjurit olivat ryhtyneet toimeen. Pieni kappeli salin toisessa päässä vastapäätä marmoripöytää valittiin irvistysten näyttämöksi. Rikki lyöty ruutu

oven yläpuolella olevassa ruusustoikkunassa tarjosi sopivan, pyöreän, kivikehyksisen aukon, josta kilpailijoiden tuli pistää päänsä esille. Sinne saakka ylettyäkseen tarvitsi vain kiivetä parin tynnyrin päälle, jotka oli jostakin haalittu ja asetettu päällekkäin. Päätettiin että jokaisen kilpailijan, miehen tai naisen (sillä voitiin valita myös paavitar), piti peittää kasvonsa ja olla kappelissa kätkössä, siihen saakka, kunnes hänen vuoronsa tuli esiintyä, jotta irvistyksillä olisi uutuuden viehätys. Kappeli oli pian täynnä kilpailijoita, ja ovi suljettiin.

Coppenole johti ja järjesti kaikkea paikaltaan. Heti ensi hälinän aikana kardinaali, joka samoin kuin Gringoirekin oli lyöty laudalta, oli tärkeiden toimien ja iltamessun varjolla vetäytynyt pois seurueineen, ilman että kansanjoukko, jonka hänen tulonsa oli saattanut sellaiseen liikkeeseen, välitti vähääkään hänen lähdöstään. Willem Rym oli ainoa, joka huomasi kardinaalin paon. Joukon huomio oli jatkuvasti suuntautunut muualle. Astuttuaan sisään salin toisesta päästä ja viivähdettyään hetken sen keskellä joukko oli nyt ehtinyt vastaiseen päähän. Marmoripöydällä ja kultakankaalla verhotulla parvekkeella oli ollut vuoronsa; nyt oli tullut Ludvig XI:n kappelin vuoro. Tanner oli nyt kaikenlaisten hullutusten hallussa. Jäljellä olivat vain flaamilaiset ja rahvas.

Irvistykset alkoivat. Ensimmäinen naama, joka näyttäytyi aukosta silmäluomet nurin, kita ammollaan ja otsa kurtussa aivan kuin keisarivallan aikaisten husaarien saappaat, herätti niin tavattoman naurunremakan, että Homeros olisi luullut näitä vintiöitä jumaliksi. Suursali oli kuitenkin kaikkea muuta kuin olympos, ja Gringoiren onneton Jupiter tiesi sen paremmin kuin kukaan muu. Seurasi toinen ja kolmas irvistys, sitten taas uusia ja yhä uusia, ja aina vain kasvoivat naurunpuuskat ja kättentaputukset. Tässä näytelmässä oli jokin omituinen pyöritys, jokin päihdytys ja hurmausvoima, jota on vaikea kuvata meidän päiviemme ja salonkiemme lukijoille. Kuvitelkaa joukko kasvoja, jotka toinen toisensa jälkeen esittivät kaikkia mittausopin kuvioita, kolmiosta puolisuunnikkaaseen, kartiosta monisärmikkääseen; kaikkia inhimillisiä ilmeitä vihasta irstaisuuteen; kaikkia ikäkausia vastasyntyneen lapsen juonteista kuolevan eukon ryppyihin; kaikkia uskonnollisen mielikuvituksen luomia faunista Beelsebubiin; kaikkia eläinkuvia sudenkidasta linnunnokkaan, kärsästä suippokuonoiseen. Kuvitelkaa kaikkien Pont-Neufin irvinaamakuvien, noiden Germain Pilonin käsissä kivettyneiden painajaisten äkkiä heräävän elämään ja toisen toisensa Jälkeen ilmestyvän tuijottamaan teitä hehkuvin silmin, kaikkien Venetsian karnevaalinaamioiden kulkevan saatossa lornjetinne ohi, lyhyesti, inhimillistä kaleidoskooppia.

Mellastus sai yhä flaamilaisemman luonteen. Teniers saattaisi antaa siitä vain epätäydellisen kuvan. Olisi luullut näkevänsä Salvador Rosan taistelun

bakkanaaliseksi juhaksi muuttuneena. Ei ollut enää ylioppilaita eikä lähettiläitä, ei porvareita, ei miehiä eikä naisia, ei Clopin Trouillefouta, ei Gilles Lecornutä, ei Kympin-Leenaa eikä Robin Poussepainiä. Yleinen mielivalta poisti kaikki erilaisuudet. Tuo suuri sali oli muuttunut tavattomaksi, häikäilemättömyyttä ja riehakkuutta kiehuvaksi, hehkuvaksi uuniksi, jossa jokainen kirkui, irvisteli ja vääntelehti, jossa kaikki oli yhtä nauravaa ja ulvovaa joukkoa. Nuo eriskummaiset kasvot, jotka toinen toisensa jälkeen irvistivät ikkunasta, olivat kuin yhtä monta hiilipannuun heitettyä kekälettä. Ja tästä käymistilassa olevasta joukosta kohosi, aivan kuin höyry kattilasta, terävä, vihlova, läpätunkeva sorina kuin hyttysparven ininä.

— Hohoi! hitto vieköön!

— Katsokaas tuota pärstää!

— Taas uusi!

— Guillemette Maugerepuis, katsokaahan tueta häränturpaa. Häneltä ei puutu muuta kuin sarvet. Se ei ole sinun miehesi!

— Taas uusi!

— No mutta paavin vatsan kautta, mikä irvistys tuo on olevinaan?

— Hohoi! petkutusta! Ei saa näyttää muuta kuin näköpäättään!

— Peevelin Saapaskinttu-Martta! Hän kyllä kehtaa mitä vain!

— Hyvä! Hyvä!

— Minä tukehdun!

— Tuo ei tahdo saada korviaan lävitse!

Jne., jne.

Älkäämme kuitenkaan tehkö vääryyttä ystävällemme Jehanille. Keskellä tätä helvetillistä meteliä kuului hänen huutonsa pylvään päästä kuin laivapojan ääni ylhäältä mastosta. Hän kirkui ja huitoi käsiään ja jalkojaan kuin hullu. Hänen suunsa oli ammoltaan ja sieltä lähti kirkuna, jota ei enää kuulunut, ei suinkaan siksi, että yleinen melu, olipa se miten voimakas tahansa, olisi sen voittanut, vaan siksi, että hän oli saavuttanut äänen kuulumisen rajan, Sauveurin kaksitoista tuhatta tai Biot'n kahdeksan tuhatta värähdystä.

Mitä Gringoireen tulee, hän oli taas saanut rohkeutta ensimmäisen masennuksen mentyä ohi. Hän oli terästäytynyt kovaa onnea vastaan. "Jatkakaa!" hän oli kolmannen

kerran sanonut näyttelijöilleen, puhuville koneilleen. Sen jälkeen hän oli alkanut pitkin askelin astua edestakaisin marmoripöydän edessä ja samalla tuntenut halua mennä vuoroonsa näyttäytymään kappelin ikkuna-aukosta ja ainoastaan sentähden, että saisi irvistää tuolle kiittämättömälle laumalle. — Mutta se ei olisi meidän arvoistamme; ei kosto! taistelkaamme viimeiseen saakka, hän mielti. Runoudella on suuri vaikutus kansaan; minä käännytän heidät vielä. Saadaanpa nähdä, kumpi lopulta voittaa, irvistyksenkö vai kaunokirjallisuus.

Mutta hän oli nyt näytelmänsä ainoa katsoja.

Tilanne oli vielä paljoka pahempi kuin hetkistä aikaisemmin. Hän ei enää nähnyt muuta kuin selkiä.

Mutta minähän erehdyn. Tuo kärsivällinen lihava mies, jonka puoleen hän aikaisemmin oli tukalana hetkenä kääntynyt, seisoi yhä teatteriin päin. Mitä Gisquetteen ja Liénardeen tulee, he olivat jo aikoja sitten karanneet.

Gringoire liikkui syvästi tämän hänen ainoan katsojansa uskollisuus. Hän lähestyi miestä ja puhutteli häntä, kun hän ensin oli kevyesti ravistanut häntä käsivarresta; sillä tuo kunnan mies nojasi aitausta vasten ja torkkui.

— Minä kiitän teitä, herra, Gringoire sanoi.

— Mistä hyvästä, herra? vastasi paksu haukotellen.

— Minä näen mikä väsyttää ja suututtaa teitä, jatkoi runoilija; se on tuo jumalaton meteli, joka estää teitä kuulemasta. Mutta siitäkin huolimatta teidän nimenne säilyi jälkimaailmalle. Saanko luvan kysyä, mikä on nimenne?

— Renault Château, Pariisin Châtelet'n sinetinbartija, jos se teitä huvittaa.

— Herra, te olette runotarten ainoa edustaja täällä, sanoi Gringoire.

— Te olette liian kohtelias, Herra, Châtelet'n sinetinbartija vastasi.

— Te olette ainoa, joka arvokkaalla tavalla olette kuunnellut näytelmää. Mitä pidätte siitä?

— He! he! vastasi tuo paksu virkamies unisena, onhan se aika hauska.

Tähän kiitokseen Gringoire sai tyytyä, sillä valtava kättentaputusten ja hyvähuutojen pauhu katkaisi heidän keskustelunsa. Narripaavi oli valittu.

— Hyvä! Hyvä! Hyvä! ulvoi kansanjoukko joka taholla.

Ikkuna-aukosta näkyikin todella ihmeellinen irvistys. Kaikkien niiden viisi- ja kuusikulmaisten ja epäsäännöllisten kasvoja jälkeen, jotka tästä aukosta oli toinen toisensa jälkeen työnnetty esiin saavuttamatta sitä eriskummallisuuden ihannetta, Jota joukon hurjistunut mielikuvitus edellytti, ei mikään muu kyennytkään enää tyydyttämään sitä kuin se ylevä irvistys, joka juuri oli lumonnut yleisön. Mestari Coppenolekin taputti käsiään, Ja Clopin Trouillefou, joka oli ottanut osaa kilpailuun (ja Herra tietää, että hänen naamansa saattoi saavuttaa miltei yliluonnollisen rumuuden asteen), tunnusti itsensä voitetuksi. Emme yritäkään kuvata lukijalle tuota nelitahkoista nenää, tuota hevosenkengänmuotoista suuta, pientä, tuuheiden, punaisten kulmakarvojen peittämää vasenta silmää, oikean peittyessä kokonaan suuren luomen alle, noita siellä täällä harottavia epäsäännöllisiä hampaita, käsnäistä huulta, jonka yllä yksi kulmahampaista törretti kuin norsun syöksy hammas, tuota kyyryistä niskaa ja ennen kaikkea tuota kaiken tämän ylle levinnyttä ilmettä, jossa oli omituinen sekoitus ilkeyttä, ihmettelyä ja murheellisuutta. Hyväksymishuuto oli yksimielinen. Hyökättiin kappeliin. Sieltä tuotiin onnellinen narripaavi riemusaatossa esille. Mutta vasta nyt nousi joukon hämmästys ja ihailu huippuunsa: irvistys olikin hänen luonnollinen kasvojenmuotonsa.

Tai oikeammin sanoen, koko hänen olemuksensa oli yhtä irvistystä. Suunnaton pää sinne tänne töröttävine punaisin hiuksineen; hartioissa tavaton kyttyrä ja sen vastine rintapuolella; lantiot ja raajat niin perin epäonnistuneet, että ainoastaan polvet saattoivat koskettaa toisiaan, ja edestä päin katsoen muistuttivat hänen sääreensä kahta sirppiä, jotka yhtyivät kädensijasta; suuret jalat, kummalliset kädet ja kaiken tämän muodottomuuden yllä jonkinlainen pelottava voiman, notkeuden ja rohkeuden leima; omituinen poikkeus tuosta ikuisesta säännöstä, joka liittää voiman ja kauneuden sopusuhtaisuuteen. Sellainen oli se paavi, jonka narrit itselleen valitsivat. Olisi luullut näkevänsä rikki lyödyn ja uudelleen huonosti kokoon sovitellun jättiläisen.

Kun tämä kyklooppi ilmestyi kappelin kynnykselle hievahtamattomana, jätteränä ja miltei yhtä harteavana kuin pitkänä, väkijoukko tunsi hänet heti hänen puoleksi punaisesta, puoleksi sinipunaisesta, hopeakulkusilla koristetusta puvustaan ja ennen kaikkea hänen rumuudestaan ja huusi yhdestä suusta:

— Sehän on Quasimodo, kellonsoittaja! Quasimodo, Notre-Damen kyttyräselkä!
Yksisilmäinen Quasimodo! Vääräsäärinen Quasimodo! Hyvä! Hyvä!

Tuolla kyttyräselkällä ei ollut nimistä puutetta, kuten havaittiin.

— Varokaa, raskaat vaimot! huusivat ylioppilaat.

— Tai ne, jotka tahtovat tulla raskaiksi, Joannes tokaisi. Naiset peittivätkin tosiaan kasvonsa.

— Oh! tuota inhottavaa apinaa, sanoi yksi.

— Yhtä ilkeä kuin ruma, jatkoi toinen.

— Itse paholainen, lisäsi kolmas.

— Minä asun onnettomuudekseni aivan Notre-Damen vieressä; kaiket yöt kuulen hänen kiertelevän räystäällä.

— Kissojen seurassa.

— Hän on aina kattojemme yllä.

— Hän noituu meitä savupiippujen kautta.

— Eräänä iltana hän tuli irvistämään minulle ikkunaluukusta. Luulin häntä mieheksi. Säikähdin pahanpäiväisesti.

— Olen varma siitä, että hän seuraa noitia hornaan. Kerran hän jätti luudan katollemme.

— Oh, tuota iljettävää kyttyräselkää!

— Oh, tuota rumahista!

— Huh!

Miehet sitävastoin olivat ihastuneita ja paukuttivat käsiään.

Quasimodo, tämän melun kohde, seisoi yhä synkkänä ja vakavana kappelin kynnyksellä ja antoi ihmetellä itseään.

Eräs ylioppilaista, luullakseni Robin Poussepain, meni aivan hänen eteensä ja nauroi hänelle vasten kasvoja. Sanaakaan sanomatta Quasimodo tarttui häneen ja heitti hänet pallona väkijoukkoon.

Ihastuksesta suunniltaan mestari Coppenole lähestyi häntä.

— Herra paratkoon! Pyhän Isän nimessä, etkös vain olekin kaunein rumilus, mitä milloinkaan olen nähnyt. Sinun sietäisi olla paavina sekä Roomassa että Pariisissa.

Samalla hän laski rattoisasti kätensä Quasimodon olalle. Tämä ei liikahtanutkaan. Coppenole jatkoi:

— Sinä olet hauska vekkuli, ja minua himottaisi mässäätä kanssasi, maksoipa se sitten minulle vaikka pari tusinaa Tours'in livreä! [Tours'issa lyöty livre oli 20 soun arvoinen.

— Suom. huom.] Mitäs sanot siitä?

Quasimodo ei vastannut.

— Herra paratkoon, oletko kuuro?

Hän oli todellakin kuuro.

Coppenolen tuttavallinen esiintyminen oli jo saattanut hänet kärsimättömäksi ja hän kääntyi äkkiä häntä kohden niin uhkaavan näköisenä, että tuo flaamilainen jättiläinen vaistomaisesti Peräytyi askeleen aivan kuin verikoira kissan edestä.

Nyt syntyi pelosta ja kunnioituksesta tuon omituisen olennon ympärille ainakin viidentoista askeleen säteellä tyhjä kehä. Muuan vaimo selitti mestari Coppenolelle, että Quasimodo oli kuuro.

— Kuuro! virkkoi sukankutoja flaamilaisen leveästi naurahtaen. Herra paratkoon, mieshän on oikea mallipaavi!

— No nythän minä tunnen hänet, huudahti Jehan, joka viimeinkin oli laskeutunut alas pylvänsä päästä tarkastamaan Quasimodoa lähempää. Sehän on veljeni arkkidiakonin kellonsoittaja. Päivää, Quasimodo!

— Se perhanan mies! huudahti Robin Poussepain vielä aivan pökerryksissä lennostaan. — Hän näyttäytyy: mies on kyttyräselkäinen. Hän kävelee: hän on vääräsääri. Hän katsoo: hän on yksisilmäinen. Häntä puhutellaan: hän on kuuro. Mitä hän sitten tekee kielellään, tuo Polyfemos?

— Hän osaa kyllä puhua, kun hän tahtoo, selitti äskeinen vanha vaimo. Hän on tullut kuuroksi kellonsoitosta. Hän ei ole mykkä.

— Se on vika, Jehan huomautti.

— Ja hänellä on yksi silmä liikaa, lisäsi Robin Poussepain.

— Ei, puuttui Jehan teräväpäisesti puheeseen. Yksisilmäinen on paljon epätäydellisempi kuin sokea, sillä hän tietää mitä häneltä puuttuu.

Tällä välin olivat kaikki kerjäläiset, lakeijat ja taskuvarkaats yhdessä ylioppilaiden kanssa lähteneet joukolla parlamentinkirjurien varastuhuoneeseen noutamaan narripaavin pahvitiaaraa ja viittaa. Quasimodo antoi ilman vastenmielisyyden merkkejä ja jonkinlaisella ylpeällä myöntäväisyydellä pukea ylleen narrin puvun. Sen jälkeen hänet pantiin istumaan kirjaville kantopaareille. Kaksitoista narriseurain

toimihenkilöä nosti sen olkapäilleen, ja jonkinlainen katkera ja halveksiva tyytyväisyys levisi kykloopin juroille kasvoille, kun hän muodottomain jalkainsa juurella näki koko tuon kauniin, suoran ja sopusuhtaisesti kehittyneen ihmisjoukon päät. Ja nyt tuo kirkuva ja repaleinen kulkue lähti liikkeelle kiertäen vanhan tavan muka palatsin käytäviä jatkaakseen sitten matkaa kaduille ja toreille.

VI. Esmeralda

Iloksemme voimme ilmoittaa lukijalle, että koko sen ajan, minkä tämä ilveily kesti, Gringoire ja hänen näytelmänsä olivat urheasti pitäneet puoliaan. Hänen ankaran valvontansa alaisina hänen näyttelijänsä olivat keskeyttämättä jatkaneet esitystä, ja hän itse oli yhtä herkeämättä kuunnellut sitä. Melusta huolimatta hän oli päättänyt jatkaa esitystä loppuun saakka eikä suinkaan ollut vielä heittänyt toivoaan, että yleisö sittenkin lopuksi palaisi takaisin. Tämä toivonsäde yhä kasvoi, kun hän näki Quasimodon, Coppenolen ja narripaavin koko meluavan seurueen korviasärkevällä kohulla lähtevän salista. Yleisö riensi jäljestä. — Hyvä, mietti hän, sinne menevät nyt kaikki melunpitäjät. — Onnettomuudeksi olivat kaikki melunpitäjät koko yleisö. Hetkessä tyhjäksi koko suursali.

Totta puhuen oli vielä joitakin katselijoita jäänyt jäljelle. Siellä täällä salissa tai pienissä ryhmissä pylväiden ympärillä näkyi naisia, vanhuksia ja lapsia, jotka kai olivat saaneet kyllikseen huudosta ja melusta. Muutamia ylioppilaita istui vielä ikkunakomerossa ja katseli alas torille.

— Mainiota, tässähän on aivan tarpeeksi väkeä kuuntelemaan loppuun kappaletta. Niitä ei kylläkään ole paljoa, mutta valittua, sivistynyttä väkeä.

Tällöin hän huomasi, että soitantoa, jonka piti tehdä yleisöön voimakkain vaikutus Neitsyt Marian saapuessa, ei kuulunutkaan. Asiaa lähemmin tutkittaessa huomattiin, että narripaavin saattue oli takavarikoinut ja vienyt mennessään hänen orkesterinsa.

— Menettelee ilmankin, mietti Gringoire stoalaisen tyyneydellä.

Hän lähestyi erästä ryhmää, joka näytti keskustelevan hänen näytelmästänsä. Hänen onnistui kuulla seuraava sananvaihto:

— Tunnettehan Navarran palatsin, mestari Cheneteau, sen, joka kuului herra de Nemours'ille?

— Kyllä, vastapäättä Braque-kappelia.

— Sama juuri, valtiokonttori on vuokrannut sen Guillaume Alixandrelle, historianmaalarille, kuudesta livrestä kahdeksasta sousta vuodessa.

— Kylläpä ne vuokrat kohoavat.

— Vai niin! huokasi Gringoire, mutta muut kuuntelevat.

— Toverit, huusi äkkiä yksi ikkunakomerossa istuvista veitikoista. — *Esmeralda!*
Esmeralda on torilla!

Tämä sana sai aikaan ihmeellisen vaikutuksen. Kaikki salissa olijat ryntäsivät ikkunaan ja kiipesivät ylös nähdäkseen torille, toistaen: *Esmeralda! Esmeralda!*

Samalla kuului ulkoa huikeita suosionosoituksia.

— Esmeralda? mitähän sekin merkinnee? mietti Gringoire ja väenteli käsiään epätoivoissaan. Nyt on, Herra nähköön, tullut ikkunain vuoro!

Hän kääntyi marmoripöytää kohden ja näki, että esitys oli keskeytynyt. Oli tullut hetki, jolloin Jupiterin piti ilmestyä salamansa kanssa. Mutta Jupiter seiso aloillaan lavan juurella.

— Michel Giborne! huusi harmistunut runoilija, mitä sinä siellä teet? Onhan sinun vuorosi! Kiipeä ylös!

— Mahdotonta, vastasi Jupiter, eräs ylioppilas vei portaat.
Gringoire katsahti lavalle ja huomasi katkeran totuuden.

Kaikki liikenneyhteys oli katkaistu näyttämön ja pukukomeron väliltä.

— Roisto! hän mutisi. Ja miksi hän otti portaat?

— Nähdäkseen Esmeraldan, vastasi Jupiter surkealla äänellä. Hän sanoi: "Kas täällä on portaat, joita ei tarvita", ja niin hän vei ne.

Se oli kuolinisku. Gringoire otti sen vastaan alistuen.

— Korjatkaa luunne! hän sanoi näyttelijöille; jos saan maksun, saatte tekin.

Sitten hän lähti pää painuksissa, mutta viimeisenä niin kuin urheasti taistellut kenraali.

Astellessaan alas palatsin portaita hän mutisi hampaittensa välitse:

— Kauniita aaseja ja lurjuksia nuo pariisilaiset! Tulevat katsomaan mysteeria, eivätkä kuuntele siitä sanaakaan! Kaikki muu heitä huvittaa, Clopin Trouillefout, kardinaalit, Coppenolet, Quasimodot, itse piru, mutta Neitsyt Maria ei tippaakaan! Jos olisin sen tiennyt, en olisi tuhannut Neitsyt Marioita teille, senkin hölmöt! Ja minä! tulin katselemaan kasvoja ja näinkin vain takaraivoja! Olla runoilija ja saavuttaa

laastarinlatkuttajan menestys! Onhan kyllä totta, että Homeros kierteli kerjäten kreikkalaisia kyliä, ja Naso kuoli maanpaossa moskovalaisten luona. Mutta piru minut periköön, jos ymmärrän, mitä he tarkoittavat tuolla Esmeraldallaan! Mitähän kieltä se oikeastaan on olevinaan? Sehän on pelkkää siansaksaa!

TOINEN KIRJA

1. Kharybdiista Skyllaan

Ilta pimenee aikaisin tammikuussa. Kaduilla oli jo hämärä Gringoiren lähtiessä palatsista. Se ilahdutti häntä, sillä hän kaipasi pimeälle ja yksinäiselle kujalle voidakseen siellä vaipua mietiskelyihin ja antaakseen filosofin sitoja ensi siteen runoilijan haavaan. Filosofia olikin hänen ainoa pakopaikkansa, sillä hän ei tiennyt, mistä saisi yösijan. Tuon loistavan fiaskon jälkeen, jonka hänen draamallinen yrityksensä oli kärsinyt, hän ei uskaltanut mennä siihen viinitupaan Grenier-sur-l'Eau-kadun varrella vastapäätä Port-au-Foiniä, jossa hän asui, sillä hän oli luullut, että kaupunginvouti maksaisi hänelle hänen häärunoelmastaan sen verran, että hän saattaisi maksaa mestari Guillaume Doulx-Sirelle, Pariisin heinäkaupan vuokraajalle, niiden kuuden kuukauden vuokran, jonka hän oli tälle velkaa, toisin sanoen kaksitoista pariisilaista souta; summan, joka oli kaksitoista kertaa niin suuri kuin koko hänen maallinen omaisuutensa, siihen luettuna hänen polvihousunsa, paitansa ja lakkinsa. Sitten kun hän tilapäisessä turvapaikassaan Saint-Chapellen vankilan pienen porttiholvin alla oli luonut yleissilmäyksen tilaansa ja aprikoinut, minkä yösijan valitsisi — hänellä oli valittavana kaikki Pariisin kadut — hän muisti edellisellä viikolla erään parlamentinneuvoksen talon edessä Savaterie-kadun varrella nähneensä kiven, joka oli siihen asetettu muulin selkään nousemista varten, ja hän oli silloin ajatellut, että siinä oli hätätilassa mainio päänalunen kerjäläiselle tai runoilijalle. Hän kiitti sallimusta, joka oli antanut hänelle tuon hyvän ajatuksen. Mutta juuri kun hän aikoi astella palatsin edessä olevan torin poikki painautuakseen Citén sokkeloihin, joissa vielä nykyäänkin nuo Vanhat sisaruskadut Rue de la Barillerie, Rue de la Vieille-Draperie, Rue de la Savaterie, Rue de la Juiverie ynnä muut mutkittelevat yhdeksänkerroksisine taloineen, hän näki narripaavin saattueen samaan aikaan tulevan ulos palatsista huikeasti meluten ja marssivan torin poikki soihtujen hulmutessa ja hänen, Gringoiren, orkesterin soittaessa. Tämä näky veresti uudelleen niiden haavojen tuskan, jotka hänen itserakkautensa oli saanut. Hän pakeni. Kun hänen näytelmänsä kova kohtalo kirveli vielä kipeimmillään, teki kaikki, mikä toi hänen mieleensä päivän juhlan, hänet katkeraksi ja sai hänen haavansa vuotamaan verta.

Hän aikoi juuri mennä Saint-Michel-sillan yli, kun hän tapasi poikia, jotka juoksentelivat heilutellen palavia soihtuja ja sähikäisiä.

— Kirottu ilotulitus, Gringoire virkkoi ja kääntyi Rahanvaihtosillalle. Sillan päässä olevien talojen seinille oli ripustettu kolme suurta taulua, jotka esittivät kuningasta, dauphiniä ja Flanderin Margaretaa, sekä kuusi pienempää, jotka esittivät Itävallan arkkiherttuaa, Bourbonin kardinaalia, herra de Beaujeutä, Ranskan Jeannea, Bourbonin äpärää ja vielä jotakin, jota en oikein muista, kaikki soihtuilla valaistuina. Joukko ihmetteli.

— Sinä onnellinen Jehan Fourbault! Gringoire huokasi ja käänsi selkänsä mestarin tauluille, suurille ja pienille. Hänen eteensä avautui katu. Se näytti hänestä niin pimeältä ja autiolta, että hän toivoi siellä pääsevänsä kuulemasta ja näkemästä kaikkea sitä, mikä saattoi johtaa hänen mieleensä juhlan. Hän lähti astelemaan sitä. Hetkisen kuluttua sattui hänen jalkansa johonkin vastukseen; hän kompastui ja kaatui. Se oli juhlahyde, jonka kirjurit olivat aamulla päivän kunniaksi asettaneet jonkun parlamentin presidentin asunnon portin eteen. Gringoire kesti urheasti tämän uuden löytönsä. Hän nousi ja saapui viimein joen rannalle. Jätettyään taakseen siviili- ja rikosoikeusvankilain tornit ja kahlattuaan kiveämättömällä rantaäyräällä nilkkojaan myöten kurassa pitkin kuninkaallisen puutarhan korkeaa muuria, hän saapui kaupungin länsipäähän ja seisoi hetken katsellen Passeur-aux-Vaches nimistä saarta, joka sittemmin on hävinnyt Uudensillan ja pronssihevosen alle. Saari näytti hänestä pimeässä mustalta möhkäleeltä vaalean, kapean joenhaaran takana, joka erotti sen hänestä. Himmeästä valopilkusta saarella saattoi arvata mehiläiskeon muotoisen mökin paikan, jossa lehmäpaimen vietti yönsä.

— Sinä onnellinen lehmäpaimen! Gringoire mietti, sinä en ajattele kunniaa etkä kirjoita häärunoelmia! Mitäpä liikuttaa! sinua Burgundin herttuattarien ja kuninkaiden naimisiinmeno! Sinä et tunne muita helmiä [*Margareta*: helmi] kuin mitä huhtikuu syöttää sinun lehmillesi! Ja minulle, runoilijalle, on vihelletty, minä värisen vilusta ja olen velkaa kaksitoista souta, ja minun kengänpohjani ovat niin läpinäkyvät, että ne kelpaisivat lasin virkaan sinun lyhdyssäsi. Kiitos, lehmäpaimen, sinun mökkisi on rauhoittanut minua ja saanut minut unohtamaan Pariisin!

Samassa herätti hänet lyyrillisestä tunnelmastaan suuri raketti, joka sähisten kohosi ilmaan tuosta onnellisesta majasta. Lehmäpaimen siellä otti osaa päivän ilotteluun ja poltti omaa ilotulitustaan.

Tämä raketti sai kylmät väreet kulkemaan pitkin Gringoiren selkäpiitä.

— Kirottu juhla! hän huudahti, vainoatko minua kaikkialla? Hyvä Jumala! lehmäpaimenen mökilläkin!

Sitten hän katseli Seineä jalkainsa juurella, ja kauhea kiusaus valtasi hänet.

— Ah! hän sanoi, miten mielelläni hukuttautuisin, ellei vesi olisi niin kylmää!

Silloin hän sai äkkiä epätoivoisen pähänpiston: koska hän ei päässyt rauhaan narripaaveista, Jehan Fourbault'n maalauksista, juhlalyhteistä, soihduista eikä raketeista, hän päätti rohkeasti heittäytyä keskelle juhlaa ja lähteä Grève-torille.

— Siellä, hän ajatteli, saan ainakin osani juhlanuotion lämmöstä ja ehkäpä saan myös palan niistä kolmesta suuresta kuninkaallisesta sokerivaakunasta, jotka siellä koristavat kaupungin pitopöytiä.

II. Grève-tori

Senaikaisesta Grève-torista on nykyään vain yksi ainoa vaatimaton jälki näkyvissä. Se on pohjoiskolkassa oleva pieni kaunis torni, jonka hienopiirteisiä veistoksia nyt kuitenkin peittää ruma rappaus ja joka ehkä pian hukkuu siihen uusien talojen tulvaan, joka niin nopeasti nielee kaikki Pariisin vanhat muistot.

Ne, jotka meidän laillamme eivät koskaan voi kulkea Grève-torin poikki luomatta säälin ja osanoton sekaista katsetta tähän Pieneen toriraukkaan, joka seisoo siellä likistyneenä kahden Ludvig XV:n aikaisen kivimuurin välissä, voivat mielikuvituksessaan helposti kuvitella, miltä näytti tuo vanha goottilainen tori viidenneltätoista vuosisadalla.

Tori oli, kuten vieläkin, epäsäännöllinen neliö, jota rajoitti yhdeltä sivulta ranta ja muilta kolmelta rivi korkeita, kaitoja ja synkkiä taloja. Päivällä saattoi ihailia näiden rakennusten vaihtelevia muotoja, jotka puu- tai kiviveistoksineen muodostivat erilaisten keskiaikaisten rakennustyylien täydellisen malliston, viidenneltätoista yhdennelletoista vuosisadalle, ristiholvista, joka alkoi syrjäyttää suippokaaren, romaniseen pyörökaariholviin, jonka suippokaari oli syrjäyttänyt ja joka vielä sen aikana vallitsi vanhan Roland-tornin, Seinen ja Tanneriekadun kulmatalon alakerrassa, öisin ei tästä taloryhmästä näkynyt muuta kuin mustain kattojen suipot harjat, joiden korkeiden päätyjen muodostama ketju sulki torin kehäänsä. Sillä tärkeimpiä eroavaisuuksia sen ajan ja meidän päiviemme kaupunkien välillä on se, että silloin rakennusten päädyt olivat kadulle päin, kun ne taas nykyään ovat kyljittäin kadun varrella. Parin viimeisen vuosisadan kuluessa talot ovat tehneet käännöksen.

Keskellä torin itäistä sivua kohosi raskas ja muodoton rakennus, jonka kolme osaa oli peräisin eri ajoilta. Sillä oli kolme nimeä, jotka selittävät sen historian, tarkoituksen ja

rakennustavan: *Dauphinin talo*, koska Kaarle V asui siinä kruununperillisenä ollessaan; *Kauppiastalo*, koska sitä käytettiin raatihuoneena; *Pylvästalo* (domus ad piloria), koska sen kolmea kerrosta kannatti rivi suuria pylväitä. Täällä oli kaikkea, mitä kunnan kaupunki, sellainen kuin Pariisi, saattoi tarvita: kappeli rukoilemista varten, tuomioistuin kuninkaan väen tutkimista, tuomitsemista ja rankaisemista varten, jos asianhaarat niin vaativat, ja ylisillä asevarasto ampumatarpeineen. Sillä Pariisin porvarit tietävät sangen hyvin, ettei rukoileminen ja kärkeilyminen aina riitä oikeuksien ja vapauksien puolustamiseen, ja heillä on aina raatihuoneensa ylisillä varalla joku hyvä, ruostunut tuliluikku.

Grève-torilla oli jo silloin tuo synkkä leima, jonka hirvittävät muistot ja Pylvästalon seuraaja, Dominique Boccadorin raskas raatihuone, vieläkin kulkijassa herättävät. On kuitenkin lisättävä, että keskelle toria vierekkäin pystytetty vakinainen hirsipuu ja kaakinpuu, laki ja tikapuut, kuten siihen aikaan sanottiin, eivät suinkaan olleet osaltaan vaikuttamatta siihen kiireeseen, jolla sivuutettiin tämä kauhea paikka, jossa niin monta elämää ja voimaa uhkuvaa olentoa oli kärsinyt tuskallisen kuoleman ja josta viisikymmentä vuotta sen ajan jälkeen, jota meidän kertomuksemme kuvaa, sai alkunsa Saint-Vallier-kuume, tuo mestauslavan pelon synnyttämä sairaus, omituisin kaikista, koska sitä ei aiheuta Jumala vaan ihmiset.

Kuolemanrangaistus koristi vielä kolmesataa vuotta sitten rautapyörillään, kivisillä hirttotelineillään ja koko vakinaisella, maahan juurrutetulla kidutuskoneistollaan Grève-toria, kauppahalleja, Dauphinin toria, Croix-du-Trahoiria, Marché-aux-Pourceaux'ta, kammottavaa Montfauconia, Barrière des Sergents'ia, Place-aux-Chats'ta, Saint-Denis-porttia, Champeaux'ta, Baudets- ja Saint-Jacques-portteja. Niihin on vielä lisättävä ne hirsi- ja kaakinpuut, joita oli voudeilla, piispoilla, tuomiokapileilla ja tuomiovaltaisilla apoteilla ja prioreilla, sekä lainmukaiset hukuttamiset Seineen. Mutta on lohdullista ajatella, että tämä vanha läänitys-yhteiskunnan yksinvaltiainen, erä erältä menetettyään varustuksensa ja ylelliset kidutus-, räökkäys- ja piiskauskojeensa, johon tarvittava, nahalla päällystetty penkki Grand-Châtelet'ssa joka viides vuosi uudelleen päällystettiin, on poistettu miltei kokonaan laeistamme ja kaupungeistamme, karkotettu lakikirjasta toiseen, ajettu tiehensä torilta toisensa jälkeen. Koko suuressa Pariisissamme ei sillä enää nykyään ole kuin yksi lymyapaikka Grève-torilla, yksi vaivainen giljotiini, joka arkana ja häpeissään piileskellen tuntuu aina pelkäävän, että se nähtäisiin itse teossa, niin kiireesti se joka kerta iskunsa annettuaan katoaa.

III. "Besos para golpes" [Suudelmia lyönneistä.]

Kun Pierre Gringoire saapui Grève-torille, hän oli aivan kohmettunut. Välttääkseen kansanjoukkoja Rahanvaihtosillalla ja Jehan Fourbault'n tauluja hän oli kulkenut Myllärinsillan yli, mutta piispan myllyjen vesipyörät ruiskuttivat hänen takkinsa aivan märäksi, ja hän tunsu itsensä näytelmänsä haaksirikon jälkeen yhä vihaisemmaksi. Hän kiiruhtikin minkä jaksoi juhlanuotiota kohden, joka iloisesti räiskyi keskellä toria. Mutta sen ympärillä tunkeili tiheä väkijoukko.

— Kirottu pariisilaiset! Gringoire sanoi, sillä todellisena näytelmärunoilijana hän harrasti yksinpuheluja, — nyt ne vielä sulkevat minulta pääsyn tulen luo! Ja minä, jos kukaan, tarvitsisin pienen uuninloukon. Kenkäni vuotavat, ja nuo kirottu myllyt, kun kastelivat minut! Piru vieköön koko Pariisiin piispan myllyineen päivineen! Tahtoisinpa tietää, mitä piispa tekee myllyllä; odottaako hän joutuvansa piispanvirasta mylläriksi? Jollei hän siihen tarvitse muuta kuin minun kiroukseni, suon sen kernaasti hänelle ja hänen tuomiokirkkolleen ja myllyilleen! Katsotaanpa, aikovatko ne väistyä lainkaan, nuo hölmöt! Ja kysynpä, mitä ne siellä tekevät? Lämmittelevät; kaunistava iloa! He katselevat, miten risukimput palavat; kaunis näytelmä!

Tutkittuaan hiukan tarkemmin asiaa, hän huomasi, että piiri oli paljon suurempi, kuin mitä kuninkaan nuotion ääressä lämmittelemiseen tarvittiin, ja että tämä väenpaljous ei ollut keräytynyt katselemaan ainoastaan sitä näytelmää, jonka palavat risukimput tarjosivat.

Väkijoukon ja tulen välisellä tyhjällä alueella tanssi nuori tyttö.

Oliko tämä nuori tyttö inhimillinen olento, metsänneito vai enkeli, sitä ei Gringoire, niin skeptillinen filosofi ja ironinen runoilija kuin hän olikin, voinut ensi hetkessä ratkaista, niin hän ihastui tähän lumoavaan näkyyn.

Tyttö ei ollut pitkä, mutta niin solakka ja joustava varreltaan, että hän näytti kookkaalta. Hän oli tummaihoisen, mutta saattoi aavistaa, että tuo hipiä päivänvalossa saisi espanjattarien ja roomattarien kauniin kullanhöhteen. Hänen pieni jalkansakin oli andalusialainen, sillä samalla kun sen peitti soma kenkä, se liikkui siinä vapaasti. Hän tanssi, hän pyörähteli ja liiteli vanhalla persialaismatolla, joka oli huolimattomasti levitetty torille, ja joka kerta kun hänen säteilevät kasvonsa vilahitivat ohitse, välähti hänen mustista silmistään säkenöivä katse.

Kaulat kurkollaan ja suut puoliavoimina seurasivat katselijat hänen liikkeitään, ja totta onkin, että hän näytti yliluonnolliselta ilmestykseltä helistellessään siinä tamburiiniaan, jota hän pyöreät, paljaat käsivarret koholla piti korkealla päänsä päällä, ja pyörähdellessään solakkana, notkeana ja vilkkaana kuin ampiainen kullalla kirjailluissa, ruumiinmukaisissa liiveissään, kirjavassa, liehuvassa hameessaan

paljaine olkapäineen, siropiirteisine säärineen, mustine hiuksineen ja sähköyvine silmineen.

— Tuohan on oikea salamanteri, keijukainen, jumalatar, bakkantti Menalis-vuorelta, Gringoire puheli itseksensä.

Samassa toinen "salamanterin" hiuspalmikoista aukeni, ja Pieni messinkiraha, joka oli ollut siihen kiinnitettynä, vierähti maahan.

— Eikö mitää! sanoi Gringoire, — sehän on vain mustalaistyttö.

Koko lumous oli haihtunut.

Tyttö jatkoi tanssiaan. Hän otti maasta kaksi miekkaa, joiden kärjet hän asetti otsaansa vasten pannen ne pyörimään yhteen suuntaan, pyörien itse toiseen. Hän oli todellakin vain mustalainen. Mutta vaikka Gringoiren kuvitelma olikin särkynyt, oli tuossa näyssä kokonaisuutena katsoen kuitenkin jotakin lumoavaa ja vangitsevaa; nuotion tuli loi häneen voimakkaan punaisen loimun, jonka hohde valaisi ympärillä seisovain kasvoja ja nuoren tytön ruskeata otsaa, ja joka vaihteleviin varjoihin sekoittuneena loi himmeän heijastuksen torin pimennoihin valaisten kajastuksellaan toisella puolen Pylväсталon vanhaa, pimeätä ja rosoista julkisivua, toisella hirsipuun haaraa.

Niiden tuhansien kasvojen joukossa, joita tämä hohde valaisi, oli yhdet, jotka kokonaan näyttivät vaipuneen tanssijattaren tarkasteluun. Ne olivat ankarat, tyynet ja synkät miehen kasvot. Tämä mies, jonka puvun ympärillä seisova joukko peitti näkyvistä, oli korkeintaan kolmenkymmenenviiden vuoden ikäinen. Siitä huolimatta hänen päänsä oli kalju. Ainoastaan ohimoilla oli vielä harvoja harmaantuneita hiusläikkiä. Korkea ja leveä otsa alkoi jo käydä kurtuille, mutta syvälle painuneista silmistä loisti harvinainen nuoruudenvoima, hehkuva tuli, syvä intohimo. Hän tuijotti herkeämättä mustalaistyttöä, ja tuon kuusitoistavuotiaan tytön tanssiessa ja hurmatessa kaikki, hänen mielensä näytti käyvän yhä synkemmäksi. Tuolloin tällöin hänen huulillaan häilähti hymy ja hänen rinnastaan kohosi huokaus, mutta hymy oli surullisempi kuin huokaus.

Tanssijatar lopetti viimein hengästyneenä, ja joukko taputti ihastuneena käsiään.

— Djali! sanoi mustalaistyttö.

Samassa Gringoire näki pienen, sievän, vilkkaan, reippaan ja hohtavan valkoisen vuohen, jolla oli kullatut sarvet, kaviot ja kaulanauha ja joka tähän saakka oli maannut käppyrässä maton nurkassa, hypähtävän pystyyn ja tulevan omistajattarensa luo.

— Djali, sanoi tanssijatar, — nyt on sinun vuorosi. Ja istuutuen hän ojensi tamburiininsa vuohelle.

— Djali, hän jatkoi, — monesko kuukausi nyt on?

Vuohi nosti etujalkansa ylös ja löi sillä tamburiinia kerran. Oli vuoden ensimmäinen kuukausi. Yleisö taputti käsiään.

— Djali, tyttö jatkoi ja käänsi tamburiinistaan toisen sivun, — monesko päivä nyt on?

Djali nosti pienen kullatun kavionsa ja löi sillä kuusi kertaa tamburiinia.

— Djali, mustalaistyttö jatkoi, kääntäen taas helistintään, — mitä kello on?

Djali löi sitä seitsemän kertaa. Samassa Pylväсталon kello löi seitsemän. Väkijoukko oli suunniltaan ihmetyksestä.

— Tuo on noituutta, kuului pahaennustava ääni sanovan väkijoukosta. Sen lausui tuo kaljupäinen mies, joka ei irroittanut katsettaan mustalaistytöstä.

Tämä hätkähti ja kääntyi, mutta suosionosoitukset puhkesivat uudelleen ja tukahduttivat tuon pahansuovan huudahduksen.

Ne haihduttivat sen tyttöön tekemän vaikutuksen niin täydellisesti, että hän jatkoi kysymyksiään vuohelle.

— Djali, miten tekee kaupungin pistooliväen kapteeni, herra Guichard Grand-Remy, kun hän astelee kynttilänpäiväkulkueessa.

Djali nousi takajaloilleen ja alkoi määkien astella niin juhlallisen vakavana, että koko katsojapiiri remahti raikuvaan nauruun tuosta pistooliväen kapteenin itsekkään hurskauden matkimisesta.

— Djali, tyttö jatkoi tämän kasvavan suosion rohkaisemana, — miten saarnaa kirkollisen tuomioistuimen kuninkaallinen prokuraattori, mestari Jacques Charmolue?

Vuohi istuutui takajaloilleen ja alkoi määkien huitoa etujaloillaan niin omituisella tavalla, että huonoa ranskaa ja latinaa lukuunottamatta liikkeet, asento, äänenpainotus, kaikki muistutti Jacques Charmoluetä.

Joukko osoitti yhä yltyvää suosiota.

— Häväistystä! jumalattomuutta! kuultiin taas äskeisen kaljupäisen miehen huudahtavan.

Mustalaistyttö käännähti jälleen.

— Oh! hän sanoi, — se on tuo ilkeä mies! Hänen alahuulensa venähti hiukan ja hänen kasvoillaan häivähti omituinen ilme, joka näytti olevan hänelle ominainen; hän käännähti kantapäällään ja alkoi kerätä tamburiiniinsa katselijain lahjoja.

Hopea- ja kuparikolikoita, suuria ja pieniä, tuli satamalla. Äkkiä hän oli Gringoiren edessä. Tämä työnsi niin epätoivoisesti käden taskuunsa, että tyttö pysähtyi.

— Hitto vieköön! runoilija sanoi löydettyään taskunsa pohjalta todellisuuden, se on tyhjyyden. Kaunis tyttö seiso yhä odottaen ja tamburiini ojennettuna. Suuria hikikarpaloita helmeili Gringoiren otsalla.

Jos hänellä olisi ollut Peru taskussaan, hän olisi varmaankin antanut sen, mutta Gringoirella ei ollut Perua, eikä Amerikkaa muuten vielä ollut löydettykään.

Onneksi tuli eräs odottamaton tapaus hänen avukseen.

— Korjaatko luusi sieltä, senkin Egyptin heinäsiirkka! kirkui kimakka ääni, joka kaikui torin pimeimmästä kolkasta. Tyttö kääntyi säikähtäen. Se ei ollut enää kaljupäisen ääni, se oli kiihkoinen, ilkeä naisen ääni.

Tämä kiljaisu, joka niin säikäytti mustalaistyttöä, herätti parhaillaan torin poikki taivaltavassa poikaparvessa aika ilon.

— Se on Rolandin tornin erakko, huusi joku joukosta nauraen täyttä kurkkua, — se on säkkiakka, joka siellä murisee. Hän ei kai ole saanut illallista. Viedään hänelle, mitä kestitä on jäänyt jäljelle.

Kaikki ryntäsivät Pylvästaloon.

Tällä välin Gringoire oli käyttänyt hyväkseen tanssijattaren säikähdystä ja perääntynyt. Poikien huudoista hän muisti, ettei hänkään ollut syönyt illallista. Hän kiiruhti sen vuoksi Pylvästaloon. Mutta nuo pikku veitikat olivat ehtineet ennen häntä. Kun hän saapui perille, oli pöytä jo tyhjennetty. Ei ollut enää jäljellä suupalaakaan. Ei ollut muuta kuin Mathieu Biternen v. 1434 maalaamat hoikat liljat ja ruusut seinässä. Se oli laihanlainen ateria.

On sangen ikävää mennä levolle nälkäisenä, mutta vielä ikävämpää on, kun vatsa on tyhjä eikä tiedä mistä saisi yösijan. Niin oli Gringoiren laita. Hänellä ei ollut leipää eikä kattoa päänsä päälle. Alaston totuus ahdisti häntä joka taholta ja hän huomasi sen sangen katkeraksi. Hän oli jo aikoja sitten havainnut sen totuuden, että Jupiter oli luonut ihmiset vihan puuskassa, ja että viisaan filosofia on koko elämän ajaksi ankkuroitu hänen kohtaloonsa. Mitä häneen itseensä tuli, hän ei milloinkaan ennen ollut joutunut niin täydelliseen umpikujaan; vatsa kehoitti äänekkäästi antautumaan,

ja hänestä oli vallan sopimatonta, että kova kohtalo tahtoi näin nälällä vaikuttaa hänen filosofiaansa.

Hän uppoutui kokonaan näihin raskasmielisiin mietteisiin, kun äkkiä omituinen ja samalla harvinaisen suloinen laulu herätti hänet niistä. Se oli tuon nuoren mustalaistytön laulua.

Hänen laulunsa oli samoin kuin hänen tanssinsa ja kauneutensakin omituista ja suloista, tavattoman puhdasta, sointuvaa, kevyttä ja niin sanoakseni siivitettyä. Alituisia juoksutuksia, odottamattomia säveliä ja sointuja, yksinkertaisia lauseita, joissa siellä täällä teräviä ja vihlovia ääniä, liverryksiä, jotka olisivat saaneet satakielen kateelliseksi ja jotka aina olivat sopusointuisia, — sitten haipuvia sävelaaltoja, jotka nousivat ja laskivat laulajattaren poven lailla! Hänen kauniit kasvonsa myötäilivät harvinaisen eloisasti hänen laulunsa kaikkia vaihtelevia oikkuja villeimmistä mielijohteista viattomimpaan arvokkuuteen saakka. Milloin luuli näkevänsä bakkantin, milloin kuningattaren.

Laulun sanat olivat Gringoirelle outoa kieltä. Se sävy, minkä laulajatar niille antoi, sopi niin huonosti sisältöön, että ne tuntuivat olevan outoja hänelle itselleenkin. Niinpä hän esimerkiksi lauloi seuraavat neljä säettä hillittömän hilpeästi:

Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar,
Dentro del, nuevas banderas
Con figuras de espantar.

[He löysivät pylvään sisästä
kallisarvoisen lippaan,
jonka sisästä uusia lippuja,
joissa oli kauhistuttavia kuvia.]

Ja hetken päästä Gringoire tunsi kyynelten kihoavan silmiinsä siitä sävystä, millä seuraavat säkeet laulettiin:

Alarabes de cavallo
Sin poderse menear,
Con espadas, y los cuellos,
Ballestas de buen echar...

[Arabialaisille, jotka
eivät voi hevostetta liikkua,

miekkoineen, kaulavarusteineen
ja kauas kantavine jousineen...]

Tytön laulu huokui kuitenkin ennen kaikkea iloa ja hän tuntui laulavan kuin lintu huolettoman hilpeästi.

Mustalaistytön laulu oli särkenyt Gringoiren mietteet, mutta niinkuin joutsen rikkoo vedenkalvon. Hän kuunteli niin ihastuneena, että unohti kaiken muun. Ensi kerran tuntikausiin hän ei tuntenut itseään onnettomaksi.

Tämä hetki oli lyhyt. Sama naisääni, joka oli keskeyttänyt mustalaistytön tanssin, keskeytti nyt hänen laulunsakin.

— Vaikenetko, senkin helvetin sirkka? hän huusi taas samasta pimeästä torinkolkasta.

"Sirkka" raukka vaikeni. Gringoire sulki korvansa.

— Kirottu akka, hän huudahti, kun särkee sellaisen soittimen!

Muutkin kuuntelijat alkoivat murista.

— Hiiteen säkkiakka! jotkut huusivat.

Ja tuo vanha näkymätön häiritsijätär olisi epäilemättä saanut katua sanojaan, ellei joukon huomio samassa olisi kääntynyt narripaavin kulkueeseen, joka useiden katujen ja torien kautta kierrettyään nyt meluten saapui Grève-torille soihdujen valossa.

Tähän kulkueeseen, jonka lukija näki lähtevän palatsista, olivat matkan varrella liittyneet kaikki varkaat, roistot ja kulkurit, joita Pariisissa maleksi, ja niinpä esiintyikin se sangen kunnioitettavana saapuessaan Grève-torille.

Etunenässä vaelsi Egypti, mustalaiset. Heidän herttuansa kulki ratsain, hänen kreivinsä jalan pidellen kiinni suitsista ja jalustimista. Heidän jäljessään marssivat mustalaiset vaimoineen, kirkuvat lapset olkapäillään, kaikki, herttua, kreivit ja kansa helyillä koristeltuina, mutta repaleissa. Heidän jälkeensä tuli Argot'n kuningaskunta, Ranskan varkaat arvomukaisessa järjestyksessä, vähäisemmät suurempien edellä. He kulkivat neljän miehen riveissä, kullakin arvoluokalla tässä omituisessa veljestössä erikoiset arvomerkinsä; useimmat olivat jollakin lailla rampoja, toiset ontuvia, toiset käsipuolia. Siinä oli puotipuksuja, pyhiinvaeltajia, kaatumatautisia, patalakkeja, vapaita veijareita, katupoikia, herrassaikkareita, valesotilaita, vesipöhöisiä, ilotulittelijoita, kaupustelijoita, huijareita, orpoja, arkkikätyreitä ja hurskastelijoita, — luettelo, joka olisi väsyttänyt itse Homerosta.

Arkkikätyrien ja hurskastelijoiden konklaavin keskeltä erotti vaivoin Argot'n kuninkaan, suurvelhon, joka istui jalat ristissä pienissä, kahden suuren koiran vetämissä kärryissä. Argot'n kuningaskunnan jälkeen tuli Galilean keisarikunta. Siinä nähtiin majesteetillinen Guillaume Rousseau, Galilean keisari, pukeutuneena viiniläikkien tahraamaan purppuraviittaaan; hänen edellään ilveniekat kamppailivat ja tanssivat sotatansseja, ja häntä ympäröivät hänen sauvankantajansa ja kätyrinsä sekä tiliviraston kirjurit. Viimeisenä marssi oikeuskirjurien ammattikunta käsissään kukin koristettuja pergamenttikääröjä, mustissa kaavuissaan, suuria keltaisia vahakynttilöitä kantaen ja pelimanneineen, joiden soitto olisi ollut omiaan noitajuhliin. Keskellä kulkuetta nähtiin vahakynttiläin valaisemat parit, joita Narrien veljeskunnan suuruudet kantoivat, ja näillä paareilla istui mitraan ja kaapuun puettuna ja sauva kädessä uusi narripaavi, Notre-Damen kellonsoittaja, kyttyräselkäinen Quasimodo.

Tämän omituisen kulkueen eri osastoilla oli oma soittokuntansa. Mustalaiset pärisyttivät afrikkalaisia rumpujaan ja tamburiinejaan. Argotlaiset, joiden soitannollinen aisti oli sangen heikosti kehittynyt, käsittelivät vielä kahdennentoista vuosisadan viulua, metsätorvea ja rubebbia. Ja Galilean keisarikunta oli tuskin ehtinyt pitemmälle. Sen soittokunnassa kohtasi korkeintaan jonkin sangen vaatimattoman soittimen taiteen lapsuudenajoilta; niiden ääniasteikko supistui *re-la-mi'hin*. Mutta narripaavin ympärillä raikui ajan soitinvarasto koko soraäänisessä moninaisuudessaan. Paitsi huiluja ja metallisoittimia oli siinä kaikenlaisia soittokoneita. Hyvä lukija, sehän oli Gringoiren orkesteri!

On vaikea kuvata sitä ylpeyden ja tyytyväisyyden ilmettä, jonka Quasimodon surulliset ja epämiellyttävät kasvot olivat saaneet matkalla palatsista Grève-torille. Hän oli ensi kerran saanut itserakkaudelleen tyydytystä. Tähän saakka hän oli saanut osakseen vain nöyryytystä, halveksumista ja vastenmielisyyttä. Hän nautti todella paavin tavoin täysin siemauksin tämän joukon suosionosoituksista, joukon, jota hän vihasi, koska tiesi sen vihaavan häntä. Mitä siitä, jos hänen kansansa olikin narreja, raajarikkoja, kerjäläisiä, varkaita ja roistoja! Olihan se kuitenkin kansa ja hän sen hallitsija. Hän otti sen vuoksi täytenä totena kaikki nuo ironiset eläköönhuudot ja pilkalliset kunnianosoitukset, joihin kuitenkin, se on meidän lisättävä, sekoittui tuntuvasti todellista pelkoa. Sillä kyttyräselkäinen oli väkevä, vääräsäärinen oli notkea, kuuro oli ilkeä, ominaisuuksia, jotka ovat omiaan jonkin verran hillitsemään pilantekoa.

Muuten emme suinkaan usko, että uusi narripaavi oli selvillä niistä tunteista, joita itse tunsi, ja niistä, joita hän muissa herätti. Sielun, joka oli sijoitettu tuohon epämuotoiseen ruumiiseen, täytyi senkin olla epätäydellinen ja kuuro. Ne tunteet, joita hän tänä hetkenä tunsi, olivatkin perin hämäriä, epämääräisiä ja sekavia. Selvää

vain oli, että hänen piirteistään loisti ennen kaikkea iloa ja ylpeyttä. Näiden synkkien ja onnettomien kasvojen yllä väikkyi päivänpaistetta.

Siksipä herättikin hämmästyä ja kauhua, kun Quasimodon parhaillaan kulkiessa riemusaatossa ohi Pylvästalon tuossa hurmauksen tilassa erään miehen nähtiin ryntäävän esiin väkijoukosta ja vihaisella liikkeellä riistävän hänen käsistään kullatun sauvan, hänen narripaaviutensa merkin.

Tuo häikäilemätön oli sama kaljupäinen mies, joka vähää ennen oli mustalaistyttöä ympäröivästä joukosta lausunut uhkaavia ja vihamielisiä huomautuksia saattaen tyttöraukan pelon valtaan. Hän oli pappispuvussa. Samassa hetkessä, kun hän hypähti väkijoukosta esille, tunsi hänet Gringoire, joka ei tähän saakka ollut kiinnittänyt häneen huomiota.

— Kas vain, hän huudahti hämmästyneenä, — sehän on opettajani Hermeksestä, dom Claude Frolo, arkkidiakoni! Mitä ihmettä hän mahtaa tahtoa tuosta yksisilmäisestä riiviöstä? Hän kai haluaa päästä päiviltään.

Samassa kuului kauhun huuto. Tuo hirvittävä Quasimodo oli hypännyt alas paareilta, ja naiset käänsivät kasvonsa pois, etteivät näkisi, kuinka hän murskasi arkkidiakonin.

Yhdellä hyppäyksellä hän oli papin edessä, katsahti häneen ja vaipui polvilleen.

Pappi kiskasi häneltä tiaaran, taittoi hänen sauvansa ja repi hänen kultapaperilla koristetun viittansa.

Quasimodo oli yhä polvillaan pää painuksissa ja kädet ristissä.

Omituinen keskustelu viittoilun ja liikkeiden avulla sukeutui heidän välilleen, sillä kumpikaan ei puhunut. Pappi seisoi suuttuneena, uhkaavana, käskevänä, Quasimodo oli polvillaan nöyränä, rukoilevana. Ja kuitenkin olisi Quasimodo varmaan voinut musertaa papin vaikka sormellaan.

Ravistettuaan lujasti Quasimodon tavatonta olkapäätä pappi antoi hänelle viimein merkin nousta ja seurata häntä.

Quasimodo nousi.

Mutta nyt, kun ensi hämmästyä oli lauennut, tahtoi narrien kulkue puolustaa näin äkkiä valta-istuimelta syöstyä paaviaan. Mustalaiset, argotlaiset ja oikeuskirjurit keräytyivät huutaen ja meluten papin ympärille.

Quasimodo asettui hänen eteensä, jännitti lihaksensa, puristi suuret kouransa nyrkkiin ja näytti hyökkääjille hampaitaan ärsytetyn tiikerin lailla.

Papilla oli taas entinen synkän vakava ilmeensä. Hän teki Quasimodolle merkin ja alkoi poistua sanaakaan sanomatta.

Quasimodo kulki hänen edellään ja raivasi hänelle tietä.

Kun he tungoksen läpi olivat ehtineet torin toiseen päähän, halusi joukko uteliaita seurata heitä. Quasimodo asettui silloin arkkidiakonin taakse ja seurasi hitaasti hänen kintereillään kiukkuisen, harjakset pörhöllään olevan, hampaitaan nuoleskelevan villisian tavoin, tuolloin tällöin päästäen matalan mörähdyksen ja pakottaen liikkeellä tai katseella väkijoukon peräytymään suuressa kaaressa.

Heidän annettiin poistua ahtaaseen ja pimeään kujaan, sillä jo Quasimodon kasvojen pelkkä uhkaava ilme riitti karkottamaan uskalikot.

— Tuota saattaa jo sanoa ihmeelliseksi, Gringoire mietti; mutta mistä ihmeestä saisin illallista?

IV. Mitä vastuksia kauniin naisen seuraaminen kadulla myöhään illalla tuottaa

Gringoire oli uhallakin päättänyt seurata mustalaistyttöä. Hän oli nähnyt hänen vuohineen poikkeavan Coutellerie-kadulle.

— Miksikä ei? hän oli miettinyt.

Pariisin katujen käytännöllisenä filosofina Gringoire oli havainnut, ettei mikään ollut sen otollisempaa mietiskelylle kuin kauniin naisen seuraaminen tietämättä minne tämä on matkalla. Tämä oman tahdon vapaaehtoinen kieltäminen, tämä oman mielikuvituksen alistaminen toisen mielikuvituksen johdettavaksi tämän aavistamatta mitään, oli jonkinlainen väliaste oikeudellisen riippumattomuuden ja sokean kuuliaisuuden, orjuuden ja vapauden välillä, ja se miellytti Gringoirea. Hän oli pohjaltaan epämääräisen ristiriitainen, vastakohtainen luonne ja heilahteli äärimmäisyydestä toiseen alttiina noudattamaan kaikenlaisia inhimillisiä viehtymyksiä, jotka tekivät toisensa tehottomiksi. Itse hän vertasi itseään mielellään Muhammedin hautaan, jota kaksi vetovoimaa vetää vastakkaisiin suuntiin, ja joka aina häilyy korkeuden ja syvyyden, katon ja lattian, nousun ja laskun, zenitiin ja nadiirin välillä.

Minkä "kultaisen keskities" Gringoire täyttäisikään klassillisuuden ja romantiikan välillä, jos hän eläisi meidän päivinämme!

Mutta hän ei ollut kyllin alkukantainen eläkkeeseen kolmeasataa vuotta, ja se on vahinko. Hänen poissaolonsa merkitsee puutetta: häntä kaivattaisiin nykyään kipeästi.

Kulkijan (ja erityisesti kulkijattaren) seuraamiseen kadulla — mitä Gringoire mielellään harrasti — ei voikaan kuvitella kiihottavampaa syytä kuin se, ettei tiedä mihin kallistaisi päänsä yöksi.

Hän kulki siis ajatuksissaan tuon nuoren tytön jäljessä, joka kiiruhti askeleitaan ja pakotti pienen vuohensa juoksemaan, kun hän näki porvarien vetäytyvän taloihinsa ja kapakanisäntien sulkevan ovensa, ainoat myymälät, jotka sinä päivänä olivat olleet auki.

— Täytyyhän hänen jossakin asua, mietti Gringoire; — mustalaistytöillä on hyvä sydän. Kukapa tietää?

Ja tätä hänen ajatuksenjuoksunsa keskeytystä seurasi epämääräisiä, mutta sangen miellyttäviä mietteitä.

Kulkiessaan viimeisten talojen ohi, joiden portteja porvarit parhaillaan sulkivat, hän kuuli silloin tällöin heidän keskusteluistaan jonkin sanan, joka katkaisi hänen hauskat kuvittelunsa.

Toisinaan keskusteli kaksi ukkoa keskenään.

— Nyt on aika kylmä, mestari Thibaut Fernicle.

(Sen Gringoire oli tiennyt jo talven alusta saakka.)

— Niin on, aika pureva ilma, mestari Boniface Disome! Olisipa tavatonta, jos tulisi yhtä kylmä talvi kuin oli kolme vuotta sitten, vuonna 80, jolloin puusyli maksoi kahdeksan souta.

— Pyh! mitäpä tuo vielä oli, mestari Thibaut, vuoden 1407 talven rinnalla, jolloin Martinpäivästä kynttilänpäivään oli niin vimmuttu pakkaneen, että oikeussihteerin kynä jäätynä joka kolmannella sanalla, jonka hän kirjoitti, niin ettei hän voinut toimittaa luetteloihin kirjoittamista.

Vähän edempänä puheli kaksi naista keskenään ikkunoissa, kummallakin rätisevä kynttilä kädessä.

— Onko miehenne kertonut teille onnettomuudesta, rouva Boudraque?

— Ei, mistä sitten, rouva Turquant?

— Châtelet'n notaarin, herra Gilles Godinin hevonen pelästyi flaamilaisia ja heidän kulkuettaan ja kaasi kumoon mestari Philippot Avrillit'n, celestiniläisluostarin maallikko vanhuksen.

— Niinkö?

— Niin.

— Porvarin hevonen! Se on liikaa. Olisipa se ollut edes ratsuväenhevonen, niin ei olisi ollut ihmekään!

Ikkunat suljettiin, mutta Gringoire oli häiriintynyt mietteissään.

Onneksi hän pääsi taas pian oikealle ladulle mustalaistytön ja Djalin, noiden kahden hienon, kauniin ja ihastuttavan olennon avulla, joiden pieniä jalkoja, kauniita muotoja ja suloisia liikkeitä hän ihaili ja jotka pyrkivät sekoittumaan toisiinsa hänen mielikuvituksessaan; älyn ja ystävällisyyden takia hän piti heitä nuorina tyttöinä, käynnin ja liikkeiden vilkkauten, joustavuuden ja sulon takia vuohina.

Kadut kävivät hetki hetkeltä yhä pimeämmiksi ja autiommiksi. Iltasoitto oli aikoja sitten kajahdellut, ja vain pitkään välimatkojen päässä näki jonkun yksinäisen kulkijan kadulla tai yhtä yksinäisen valon ikkunasta. Gringoire oli mustalaistyttöä seurattessaan joutunut siihen kujien, poikkikatujen ja käyrien käytävien sokkeloon, joka ympäröi Innocentius-veljistön vanhaa hautuumaata ja muistuttaa kissan sekoittamaa lankavyhtiä.

— Näiden katujen ei juuri voi sanoa ymmärtävän logiikkaa! Gringoire mutisi hiljaa itsekseen kulkiessaan kujasia, jotka aina näyttivät johtavan kaaressa takaisin, mutta joita tyttö epäröimättä ja yhä nopeammin kulki, kuten ainakin tuttua tietä. Ilman opastaan Gringoire olisi joutunut aivan eksyksiin, ellei hän erään mutkan takaa olisi nähnyt kauppahallien kahdeksankolkkaista mestauslavaa, jonka rei'ikäs huippu piirtyi mustana varjona erästä vielä valaistua ikkunaa vasten Verdet-kadun varrella.

Tyttö oli vihdoin huomannut hänet. Hän oli useampia kertoja katsonut levottomana taakseen; viimein hän oli pysähtynyt ja tarkastanut häntä kiireestä kantapäähän erään avoimen leipuripuodin ovesta pilkistävässä valonkajasteessa. Sen jälkeen Gringoire näki hänen tekevän saman pienen suunsiipennuksen, jonka hän oli jo ennenkin nähnyt, ja jatkavan edelleen matkaansa.

Tuo pieni nyrpistus sai Gringoiren ajattelemaan yhtä ja toista. Siinä oli sangen selvää halveksumista ja ilvettä, tuossa sievässä suuneleessä. Hänen päänsä painui kumarampaan, hän hiljensi kulkuaan ja jättäytyi seuraamaan tyttöä pitemmän välimatkan päästä. Silloin hän äkkiä kuuli läpätunkevan huudon erään kadunkulman takaa, jonne tyttö juuri oli kadonnut.

Hän kiiruhti jäljestä.

Katu oli aivan pimeä. Kulmauksessa paloi kuitenkin Mariankuvan juurella rautalyhdyssä öljyyn kastettu rohdinsydän, ja sen heikossa valossa hän näki, miten mustalaistyttö rimpuili kahden miehen kourissa, jotka koettivat tukahuttaa hänen huutoaan. Pieni säikähtynyt vuohi laski sarvensa puskuasentoon ja määki.

— Tanne, vartijat! Gringoire huusi ja kiiruhti rohkeasti paikalle. Toinen tyttöä pitelevistä miehistä kääntyi. Gringoire näki Quasimodon kauheat kasvot.

Gringoire ei paennut, mutta ei liioin enää astunut askeltakaan eteenpäin.

Quasimodo tuli hänen luokseen, läimäytti häntä kädenselällään, niin että hän paiskautui neljän askeleen päähän, ja oli seuraavassa hetkessä kadonnut yön pimeyteen kantaen tyttöä kokoonkäärityn silkkiharson lailla käsivarsillaan. Kumppani oli seurannut häntä, ja heidän jäljessään juoksi vuohi raukka surkeasti määkien.

— Apua! Murhaajia! onneton mustalaistyttö huusi.

— Seis, roisto, ja päästä paikalla tyttö! huusi samassa jyrisevällä äänellä ratsastaja, joka äkkiä laukkasi kadulle.

Se oli muuan kuninkaallisen henkivartijaväen jousimiesten kapteeni, kiireestä kantapäähän rauta-asussa ja miekka kädessä.

Hän riisti tytön hämmästyneeltä Quasimodolta, nosti hänet ylös ja asetti eteensä satulaan. Tuo kammottava kyttyräselkä tointui kuitenkin pian hämmennyksestään ja oli juuri aikeissa hyökätä kapteenin kimppuun ottaakseen takaisin saaliinsa, kun samassa viisi-, kuusitoista jous miestä, jotka seurasivat kapteeniaan, saapui paikalle. Se oli patrulli, joka Pariisin kaupunginvoudin, herra Robert d'Estoutevillen määräyksestä oli kiertokäynnillään kaduilla.

Quasimodo piiritettiin, otettiin kiinni ja sidottiin. Hän karjui ja kiehui raivosta, ja jos olisi ollut valoisampaa, olisivat epäilemättä hänen pelkät kasvonsa, jotka viha teki vielä kauheammiksi, riittäneet ajamaan koko joukon pakosalle. Mutta yöllä hän oli vaillo peloittavinta asettaan, rumuuttaan.

Hänen seuralaisensa oli kadonnut metelin aikana.

Mustalaistyttö oli tällä välin kevyesti ja kauniisti suoristautunut upseerin satulassa, asettanut molemmat kätensä tuon nuoren miehen olkapäille ja katsellut häntä jonkin hetken, nähtävästi ainakin yhtä ihastuneena hänen muhkeasta muodostaan kuin siitä hyvästä työstä, jonka tämä oli hänelle tehnyt. Tyttö katkaisi ensiksi äänettömyyden ja virkkoi pehmeällä äänellään, jolle hän antoi vielä tavallista pehmeämmän sävyn:

— Mikä teidän nimenne on, herra santarmi?

— Kapteeni Febus de Châteaupers, palvelijanne, kaunoiseni! vastasi upseeri ja suoristausi.

— Kiitos, tyttö vastasi.

Ja kapteeni Febuksen kiertäessä viiksiään liukui tyttö hiljaa maahan hevosen kylkeä pitkin ja livisti tiehensä. Salamakaan ei olisi niin nopeasti leimahtanut.

— Paavin navan kautta! kapteeni sanoi kiristyttyään vielä lujempaan hihnat, joilla Quasimodo oli sidottu, olisinpa mieluummin ottanut saaliiksi ilolinnun.

— Sille ei enää mahda mitään, herra kapteeni, sanoi eräs jousimiehistä; kerttu lensi tiehensä, ja yölepakko jäi.

Iskun huumaamana Gringoire oli jäänyt makaamaan kiveykselle kadun kulmauksessa olevan Marian-kuvan eteen. Vähitellen hän tuli kuitenkin tajuihinsa. Ensin hän oli hetkisen miellyttävästi puolipökerryksissä, ja mustalaistytön ja vuohen ilmankevyet olennot sekoittuivat Quasimodon nyrkin painoon. Tätä tilaa ei kuitenkaan kestänyt kauan. Sangen voimakas viluntunne siinä osassa hänen ruumistaan, joka kosketti maahan, herätti hänet.

Mistä ihmeestä tämä kylmyys mahtaa tulla? hän mutisi itsekseen. Hän huomasi silloin makaavansa katuojassa.

— Kirottu kyttyräselkä! hän murahti hampaittensa välistä ja aikoi nousta. Mutta lyönnin ja putoamisen jäljet tuntuivat vielä selvästi ja hänen oli pakko maata paikoillaan. Kun hänellä oli käsi vapaana, hän piti sitä nenänsä edessä ja alistui kohtaloonsa.

— Pariisin loalla, hän ajatteli (sillä hän piti varmana, että hän nyt saisi tyytyä makaamaan katuojassa, "ja mitä muuta tehdä vuoteessa kuin miettiä?") — Pariisin loalla on aivan erikoisen löyhkäävä ominaisuus. Se sisältää varmasti suuren annoksen hajusuoloja ja salpietaria. Se on ainakin mestari Nicolas Flamelin ja hermeetikkojen mielipide.

Sana hermeetikko johti äkkiä hänen ajatuksensa arkkidiakoni Claude Frolloon. Hän muisteli väkivaltaista näytelmää, jonka oli nähnyt; miten mustalaistyttö koetti riuhtoa itseään irti kahden miehen kourista, miten Quasimodolla oli ollut toinen mies mukanaan, ja arkkidiakonin yrmeät ja ylväät kasvot näyttäytyivät epäselvinä hänen muistissaan.

— Olisipa todellakin harvinaista, hän mietti ja alkoi tälle pohjalle rakennella olettamusten mielikuvarakennusta, tuota filosofien ilmalinnaa, kun sama ankara vilunväristys, jonka hän jo ennenkin oli tuntenut, herätti hänet todellisuuteen.

— Minähän jäädyn! hän huudahti.

Paikka kävi hetki hetkeltä yhä sietämättömämmäksi. Katuojan veden jokainen molekyyli poisti Gringoiren selästä molekyylin säteilevää lämpöä, ja lämpö määrän ero hänen ruumiinsa ja katuojan välillä väheni säälimättömästi.

Muuan toisenlainenkin ikävyys sattui hänelle samalla ja yhtä arvaamatta.

Parvi poikia, noita pieniä paljasjalkaisia vintiöitä, joita ammoisista ajoista saakka on katupoikain nimellä kiertänyt Pariisin katuja ja jotka meidän lapsuutemme päivinä heittelivät meitä kivillä, kun iltasin palasimme kotiin koulusta, koska meidän housumme eivät olleet risaiset, parvi noita pieniä vekkuleita tulla vilisti huutaen ja nauraen välittämättä lainkaan naapurien yörauhasta sitä kadunkulmaa kohden, jossa Gringoire makasi. He kuljettivat mukanaan jotakin, joka näytti säkiltä, ja jo yksin heidän puukenkiensä kolina saattoi herättää vaikka kuolleen henkiin. Gringoire, joka ei vielä ollut kokonaan vainajien kirjoissa, kohottautui puolittain.

— Hei, Tyhjätasku-Hanski! hei, Jutku-Jussi! huusivat he täyttä kurkkua. — Vanha Eustache Moubon, rautakauppias kadunkulmassa, on kuollut. Meillä on hänen olkipatjansa ja me sytytämme itsellemme ilonuotion. Juhlitaan flaamilaisia!

Ja samassa he paikasivat patjan Gringoir en päälle huomaamatta häntä. Yksi joukosta otti kourallisen olkia ja meni sytyttämään niitä Marian-kuvan alla palavan lampun liekistä.

— Herra varjelkoon! mutisi Gringoire, — joko nyt tulee liian kuuma?

Tilanne oli tukala. Hän oli kahden tulen välissä; joko vilustua tai palaa. Hän ponnisti kaikki voimansa kuin vääränrahantekijä, joka aiotaan polttaa roviolla ja joka yrittää päästä pakoon. Hän pääsi pystyyn, heitti patjan poikien päälle ja pakeni.

— Neitsyt Maria! kirkaisivat pojat, — rautakauppias kummittelee!

Ja hekin livistivät kypälämäkeen.

Olkipatja jäi voittajana taistelutantereelle. Luotettavat todistajat, isä le Juge ja Corrozet, vakuuttavat, että lähiseudun papit suurin juhlallisuuksin korjasivat ja veivät sen seuraavana päivänä Sainte-Opportune-kirkon aarrekammioon. Kirkon lukkarilla oli aina vuoteen 1789 sievoiset tulot siitä suuresta ihmeestä, jonka Marian-kuva Mauconseil-kadun kulmassa oli tehnyt tuona muistettavana yönä tammikuun 6:n

ja 7:n päivän välillä v. 1482, jolloin se oli manannut esille Eustache Moubonin, joka pirua pettääkseen oli kuollessaan piloillaan kätkenyt sielunsa vuodepatjaansa.